

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. I. SZÁM. 1886.

KUDRUN

A MONDA ÉS AZ EPOSZ

HEINRICH GUSZTÁV

L. TAGTÓL.

Ára 40 kr.

BUDAPEST.

1885.

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól*. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Tel'fy Ivántól*. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától*. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől*. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintől*. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szeenci Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől*. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel*től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVII. századbeli párluzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóí után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — II. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleichner Agost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es ígék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivélése

KUDRUN
A MONDA ÉS AZ EPOSZ

HEINRICH GUSZTÁV

L. TAGTÓL.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1885.

MAGY. AKADEMLIA
KÖNYVTÁRA

Kudrun, a monda és az eposz.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. február 3-án tartott ülésében.)

A középkori német epikus költészetnek remeke, a *Nibelungenlied*, mellett századunk harmadik évtizede óta a *Küdrün* méltán magára vonta a szakférfiak és a művelt közönség figyelmét. De igazi értéke szerint ma sincs méltatva. Sorsa egyáltalában sajtásá-
gos és igen kedvezőtlen volt. A monda hazája Skandinávia és a német tenger szigetei. Itt keletkezett, itt élt századokon keresztül a nép ajkán, mely bizonyára dalokban is dicsőítette a szerencsétlen királyleány szerelmét és hűségét. De e dalok — egy töredékes és már alig érthető shetlandi ballada kivételével — mind elvesztek és csak a monda maga jutott mint élő hagyomány Németországba, hol először az alsó Rajna vidékén és utóbb Bajorországban nyert második hazát. Itt egy elsőrangú epikus költő, kit sorsa — nem tudni hol és milyen körülmények közt — a tenger csodáival megismertetett volt, ragadta meg a szép tárgyat, melyet egységes szerkezet, életteljes jellemzés és vonzó előadás által kitűnő költemény-nyé dolgozott föl. Ez körülbelül ugyanakkor vagy csak kevéssel később lehetett, midőn a nibelungok iszonyu katastrophájáról szóló ének mai alakját nyerte. De a Nibelungeposz létrejötte kettős tekintetben nagy csapás volt a *Küdrün*-eposzra nézve: egy oldalról háttérbe szorult az idegenebb tárgyú és ismeretlenebb mondai tartalmú *Kudrun* a roppant népszerű anyaga által is kitűnő *Nibelungenlied* mellett, úgy hogy, legalább a rendelkezésünkre álló források tanúbizonyossága szerint, soha igazi népszerűsége nem jutott, — hiszen nem maradt reánk egyetlen középkori kézírata sem és soha sehol középkori író nem tesz róla említést; — és más oldalról akadt költő, még pedig nem önálló vagy nagyobb tehetségű költő, kit a Nibelungeposz alaki és stíbeli szépségei, bizo-

nyára a nagy költemény páratlan népszerűsége is azon veszedelmes kísérletre bírtak, hogy a Kudrun-eposzt a Nibelungok mintájára átdolgozza, illetőleg, csekély hivatottságánál fogva, idegen czafranggal felékesitse és így művészi jellegét sok tekintetben elrontsa. De a költemény balsorsa ezzel még nem ért véget. Ha legalább ezen alakjában jutott volna az utókorra! Sajnos, csak egyetlen kéziratban bírjuk, ezt pedig a XVI. században — tehát három századdal a munka létrejötte után — egy osztrák vámszedő másolta, ki tájékozatlanságból, számos helyen félreértve vagy egyáltalában nem értve a régi szöveget, sokat rontott az előtte fekvő eredetin és azonkívül nyelvét és stílusát teljesen megnyomorította, mert saját tökéletlen dialektusába, a XVI. századi osztrák népnyelvre írta át a XIII. század elején keletkezett és a legszebb németiséggel, a Hohenstauf-korszak költői nyelvén írt eposzt. Ezen alakjában is soká eltemetve, senkitől nem ismerve, senkitől nem sejtve hevert a középkori költészetnek e szép emléke Tirolnak egy félre eső várában, míg végre a jelen század második évtizedében felfedezik és 1820-ban sajtó alá kerül. Ez időben, negyévvel Lachmann korszakalkotó fellépése után, a Nibelungkérdés állt az érdeklődés előterében, és így nem csoda ugyan, de azért nem kisebb csapás, hogy most meg, nem törődve az újonnan felfedezett mű költői szépségeivel, csak a Nibelungoknál alkalmazott elaprító daltheoria áldozatává tették, eredeti és nem eredeti versszakokat, a régi dalokat és a későbbi toldásokat keresték benne.

Keletkezésekor a közönség részvétlensége és ügyefogyott költők átdolgozásai nyomorították meg, új életre ébredésekor a szövegkritika egyoldalú mestereinek szörszálhasogatásai támadtak ellene. Saját hazájában a fordítók és modernizálók is kegyetlenül bántak vele, a külföldön egyáltalában nem igen vettek tudomást róla. Meggyőződésem szerint pedig a Kudrun-eposz mind tárgyánál, mind történeténél, mind költői értékénél fogva a világirodalom legérdekesebb termékeinek egyike, mely mind ezen tekintetekben megérdemli és megjuttalmazza a behatóbb tanulmányt.

E dolgozatban, mely az eposzra vonatkozó teljes irodalmat felkarolja, előbb a költeménynek alapjául szolgáló monda eredetét és történeti fejlődését, azután magának az eposznak történetét és jellemét tárgyalom. Tájékoztató előre bocsátom az eposz rövid tartalmát, mivel erre folyton hivatkoznom kell.

I.

Az eposz tárgya voltaképen három részre oszlik; Kudrun története az egész mese harmadik, utolsó része; középső részét szüleinek, első részét nagyszüleinek története teszi. ¹⁾

I. (1)²⁾ Sigebant írlandi királynak és nejének Utének hét éves kis fiát egy ünnep alkalmával elragadja egy óriás grifmadár és elviszi fészkébe. (2) Ebből a gyermek véletlenül kiesik és egy barlangra talál, melyben három királyleány (India-, Portugal és Iserlandból) tartózkodik, kiket szintén e grifmadár elrablott volt. Ezek felnevelik a gyermeket, ki jeles vitézzé lesz, megöli a grifet és, egy véletlenül a sziget mellett elhaladó hajón, (3) a királyleányokkal együtt visszatér hazájába, Baljan ³⁾ írlandi fővárosba. (4) Itt a legnagyobb örömmel fogadják, mire Hagen a királyleányok egyikét, indiai Hildét, nőül veszi, és atyjának trónját elfoglalja. „Minden királyok ördöge” (*välant aller künige*) lesz a vitéz és szigorú Hagen neve. Hagennek és Hildének leányuk lesz, kit szintén Hildének neveznek. Szépsége sok kérést csal Irlandba, de Hagen felakasztja a követeket, mert csak oly vitéznek akarja leányát nőül adni, ki ép oly erős és hatalmas, milyen ő maga.

II. (5) Hetel, a Hegelingek királya (északi Frizlandban), halott Hilde csodálatos szépségéről és nőül kívánja Hagen leányát. Követséget küld Irlandba, melynek tagjai Wate, a rófnyi széles szakállú borzasztó hős; Frute, a bőkezű vitéz, és Horant, a legjelesebb dalnok. Ezek kereskedőkül öltözve számos kincscsel, de egyszersmind a hajóban elrejtett hétszáz vitézzel indulnak Baljánba, hol Hagen őket, mivel állítólag Hetel üldözése elől menekültek, de egyszersmind gazdag ajándékaik által is megnyerve, oltalmába veszi. A vitézek az udvarnál is megjelennek (6) és itt Horant

¹⁾ Az egész eposz harminczkét énekben (áventiure) 1705 versszakból áll. Részai: 1. Hagen és Hilde I—IV. ávent., 1—203. versszak. — 2. Hettel és Hilde V—VIII. ávent., 204—562. vsz. — 3. Herwig és Kudrun IX—XXXII. ávent., 563—1705. vsz. Összehasonlításúl megjegyzem, hogy a *Nibelungenlied* XXXIX. áventiureben *A* 2316, *B* 2376, *C* 2440 versszakból áll.

²⁾ A római szám a költemény három főrészét, az arabs számok az egyes áventiurákat jelölik.

³⁾ *Ballyghan* gyakori helynév Irlandban.

annyira elbájolja énekével a hallgatókat, hogy az ifjú Hilde szobájába hivatja a dalnokot, hogy még több éneket halljon tőle. Horant ez alkalommal tudatja Hildével itt létök czélját, mire a királyleány késznek nyilatkozik Hetel hitvesévé lenni. Most elbucsnak Hagentól és kéri a királyt, hogy távozásuk előtt tekintse meg udvari népével kincseiket. (7) Hagen másnap lemegy nejével és leányával a partra, hol az idegenek Hildét ügyesen elválasztják szüleitől (Hildeburg portugál királyleánynyal, ki az öreg Hildével együtt a grifeknél volt), hajójokra viszik és elvitorláznak. Hagen rögtön hajót szereltet föl, de azalatt a rablók Waleisba, ¹⁾ Hetel egyik tartományába, jutottak, hol a hegeling király örömmel fogadja szép aráját. (8) Hagen másnap ide érkezik, s most elkeseredett harc támad, melyben a felbőszült Hagen Hetel királyt és a kérlelhetetlen Wate Hagent megsebesíti. Hilde kiengeszteli atyját és a béke helyreáll. Hagen új hazájába kíséri leányát és tizenkét napig tartózkodik itten. ²⁾ Hazatérve tudatja nejével, hogy leányuk igen boldog, oly annyira, hogy «ha még annyi leánya volna is, kész lenne mindnyájukat a Hegelingek országába küldeni».

III. (9). Hildének két gyermeke születik, egy fia Ortwin és egy leánya Kudrun, ki még anyjánál is szebb. Elsőben Siegfried morlandi ³⁾ király kéri meg kezét, de Hetel visszautasítja a kérőt, ki fenyegetve távozik. (10) A második kérő Hartmut, Lajos normann királynak és a bösz Gerlindnek fia, ki atyja ellenzése daczára, hallgatva anyjának biztatásaira, követeket küld Hetelhez, kik leánya kezét a normann királyfi számára megkérjék. De Hetel visszautasítja ezt a kérőt is, mivel atyja, Lajos, hajdan Hagennek vazallusa volt és így Hartmut nem egyrangú Kudrunnal. (11) A harmadik kérő, Herwig seelandi király, ki szegénységénél fogva nem egyrangú a királyleánynyal, szintén kosarat kap. Nehány év múlva Hartmut álruhában megjelen Hetel udvarában és felfedi magát Kudrunnak, ki jóakarólag inti, hogy hagyja el az országot. Hartmut távozik, de elhatározza, hogy karhatalommal megszerzi Hetel leányát. (12) Most Herwig haddal támadja meg Hetelt, de Kudrun,

¹⁾ A Waal folyó menti vidék Hollandban? vagy Wales tartomány?

²⁾ Hetel fővárosa Matelâne, egyszer Campatille.

³⁾ Ez eredetileg az északi tengernek egy partvidéke; a költeményben félreértésből «szerecsenek országa» lett belőle.

ki már megszerette a szép ifjút, békére bírja a küzdő feleket, mire Herwig menyasszonyává lesz. A menyegzőt egy év múlva szándékoznak megtartani. (13) De ezalatt Siegfried, ki Kudrun eljegyzéséről értesült, haddal ront Herwigre, ki Kudrunnal tudatja veszélyes helyzetét. Arája rögtön ráveszi atyját, hogy segítse vejét, mire Hetel sereget gyűjt és Herwig seregével egyesülve egy várba szorítják és ostrom alá fogják a szerecseneket. (14) Hetel megüzeni övéinek, hogy Herwig ügye kedvezően folyik. De Lajos és Hartmut megtudják, hogy a Hegelingek királya távol jár hadi népével és 23,000 vitézből álló nagy sereggel teremnek Hetel országában. (15) Hartmut még egyszer követeket küld Kudrunhoz, hogy kezét megkérje, de ez visszautasítja kérését, mert már Herwig arája. Erre a normannok megtámadják Hetel várát, ostrommal beveszik Matelanét és 62 szüzzel együtt, kik közt a hú Hildeburg is van, magokkal viszik Kudrun. (16) Hilde rögtön követeket küld férjéhez és vejéhez, kik Siegfrieddel békét, sőt szövetséget kötnek és üldözőbe veszik a rablókat. (17) A Hegelingek a Wulpensand nevű szigeten utoléri a pihenő normannokat. Iszonyú vérengzés támad, mely késő estig tart. (18) Lajos megöli Hetelt, kinek emberei, uruk halálát megboszulandók, újra hevesen megtámadják a normannokat. De a sötétben saját embereiket vágják le és pl. Hartmut megöli saját unokatestvérét. Azért félbeszakasztják a harcot reggelig. A normannok azonban az éj homályában hajóra szállnak és megszöknek a fogoly nőkkel. A Hegelingek reggel az ellenségnek hült helyét találják, de egyszersmind belátják, hogy nem képesek a rablókat üldözőbe venni; azért eltemetik a halottakat, ellenségeiket is, és visszatérnek hazájokba. Hetel sírja fölött kolostor épül. (19) Haza érkeve elhatározzák, hogy megvárják az új nemzedék felserdültét, azután bosszút állanak Heteléért. A tervezett hadjáratban Siegfried is kész részt venni.

(20) Ezalatt a normannok közelednek hazájokhoz és Lajos újra felszólítja Kudrun, hogy legyen fia nejevé. Tagadó válaszára a felbőszült király a tengerbe dobja Hetel leányát, de Hartmut kimentti a habokból. Normandiában Gerlint királyné és leánya Ortrun nyájasan fogadják Kudrun, de ez csak Ortrunt csókolja meg, az öreg királynét visszautasítja. Gerlint, midőn szép bánással czélt nem ér, minden kigondolható lealázó szolgálai munkára kényszeríti a királyleányt, kinek a szobákat is kell söpörnie, a kályhákban tüzet raknia, a tengerben a ruhát mosnia. Hartmut, negyedfél év

múlva hosszas hadjáratokból hazatérve, elijed Kudrun látásán és jobb bánásra akarja birni anyját, de siker nélkül. (21) Csak annyiban javul állapota, hogy a hű Hildeburgot melléje adják, míg eddig összes hölgyeitől el volt választva.

(22) Tizenhárom évvel a megszöktetés után Hilde 70,000 vitézből álló sereget küld Normandiába. Wate, Frute, Horant és Kudrun testvére Ortwin, Ortland királya, részt vesznek a hadjáratban. A Wulpensandon, hol az elesettek sírját fölkeresik, Siegfried is hozzájuk csatlakozik. Kedvezőtlen szél a mágneshegy felé hajtja őket, melynek belsejében roppant gazdag nép lakik; de végre megfordul a szél és ők szerencsésen elérkeznek a normann partra, hol egy erdő mögött horgonyt vetnek. (23) Másnap partra szállnak, mire Herwig és Ortwin kijelentik, hogy kémútra indulnak. (24) Kudrun és Hildeburg hideg bőjti időben mossák a bős Gerlint ruháit a tengerben, midőn egy madár, Istentől küldve, közeledik feléjük és megjósolja nekik megszabadítóik közeledtét. E jó hírre keveset dolgoznak a didergő leányok, miért Gerlint őket megdorgálja. Másnap hó esett, de nekik újra mezitláb kell a partra lemenniök, mert a királyné nem akar czipőket adni. (25) Ekkor megérkeznek egy csónakban Herwig és Ortwin, kik elől a leányok menekülni készülnek, de utóbb megvárják őket, mire felismerik egymást. Herwig megöleli és számtalanszor megcsókolja aráját, kit rögtön magával akar vinni; de Ortwin a többi foglyokra is gondol és nyílt csatában akarja visszanyerni azokat, kiket erőszakkal elraboltak volt. A férfiak tehát visszatérnek a sereghez, Kudrun pedig a tengerbe dobja a ruhát. Gerlint fenyegetésére kijelenti, hogy most már kész Hartmut nevévé lenni, mire szép ruhákat kap és hölgyeit is visszanyeri, kikkel az örömhírt közli. (26) A hegelingek Wate tanácsára éjjel Lajos vára alá eveznek és kora reggel partra szállnak. A vár őre jelenti az ellenség közeledtét. (27) A csata megindul: Hartmut megsebesíti Ortwint és Horandot, Lajos Herwiget, kit emberei a csataterőről elvisznek. (28) De Kudrun völegénye rögtön visszatér és levágja Lajos királyt. Gerlint meg akarja öletni Kudrunt, mit Hartmut megakadályoz. Ortwin kéri Kudrunt, hogy mentse meg bátyját, kit Wate megtámadott. Kudrun völegényét küldi Watéhez, de ez földhöz vágja Herwiget. (29) Hartmut fogságba esik. Wate iszonyúan dühöng az elfoglalt várban. Ortrun és kísérete Kudrunhoz menekülnek, kinél most Gerlint is rejtőzik, de

Wate megtalálja és megöli, hasonlóképp Hergartot is, Kudrunnak egyik fogolytársát, ki a normann pohárnokkal szerelmi viszonyt szőtt és Kudruntól elpártolt volt. A győztesek az összes foglyokkal és számos kincscsel együtt visszatérnek a hegelingek országába; csak Horant és Morung, Nifland herezege, Hetel királynak egy hű vazalusa, maradnak Normandiában. (30) Hilde nagy örömmel fogadja leányát, és ennek kérésére, Ortrunt is. Végül hármas menyegzőt ülnek: Herwig Kudrunnal, Ortwin Ortrunnal és Hartmut Hildeburggal. Sőt még Siegfriednek is eljegyzik Herwig nővérét, kiért Wate és Frute Seelandba indulnak. (31) Fényes ünnepélyen gazdag ajándékokat osztogatnak, mire Hartmut és Hildeburg visszatérnek Normandiába, honnan Horant, miután a történekekről értesült, hazamegy Dániába. (32) Siegfried is hazatér Herwig nővérel, végre Kudrun is követi férjét Seelandba. Ortwin és Herwig szövetséget kötnek egymással, mire elválnak és hazájokba indulnak.

Az eposz tárgyának e rövid áttekintésénél is két körülmény első pillanatra megragadja figyelmünket:

1. Hogy az öreg Hagen ifjúkori története, tehát az eposz első része, legkisebb benső összefüggésben nincsen a cselekménnyel; és

2. Hogy Hilde és Kudrun történetei feltűnően hasonlítanak egymáshoz: a leány sorsa voltaképen csak ismétlése az anya sorsának.

Mind a két körülmény kellő felvilágosítást nyer a monda behatóbb vizsgálatából.

II.

A különböző germán népeknél fönmaradt mondák, költemények és czélzások kétségtelenné teszik, hogy a Kudrun-eposz tárgyának legrégebb és legeredetibb része a középső, Hilde története, a költemény V—IX. énekeinek tartalma. E történetet megtaláljuk a skandináv irodalomban is, még pedig legelsőben az ú. n. Snorri-féle vagy ifjabb Eddában, ¹⁾ melynek *Skáldskaparmál* cz.

¹⁾ Ez ifjabb Eddát 1628-ban Arngrim Jonson fedezte föl. Snorri Sturluson, ki 1178-ban Izland szigetén született és 1241-ben Reykholthban megöletett, korának egyik legtudósabb és legtekintélyesebb embere. Nem lehetetlen, hogy az ifjabb Edda egyes részletei tőle származnak, de az

részében meg van említve, hogy a szkaldok nyelvén a «harczot» a «Hjadningok zivatarának vagy szélvészének» (*Hjadninga vedhr edha el*) és a «fegyvereket» a «Hjadningok üszkeinek vagy vesszeinek» (*Hjadninga eldar edha vendir*) nevezik. E megmerevedett tropusok megmagyarázására közli azután a könyv szerkesztője a következő mesét :

«Egy Hogne nevű királynak volt egyszer egy leánya, Hildir. Ezt egy hadjárat alkalmával zsákmányúl elrabolta Hedin király, Hjarrande fia, míg Hogne király egy tanácskozáson távol volt. Midőn utóbb meghallotta, hogy országában ellenséges sereg pusztított és hogy leányát elrabolták, útnak indult csapatjával, hogy Hedint felkeresse, és megtudta, hogy ez a tengerpart szélén észak felé hajózott. Midőn Hogne király Norvégiába jutott, itt úgy értesült, hogy Hedin nyugat felé vitorlázott a tengeren át. Ekkor utána hajózott Hogne egészen az Orkneys szigetekig, és midőn Haey ¹⁾ szigethez érkezett, ott találta Hedint seregével. Ekkor Hildir atyjához ment és Hedin nevében egyezséget ajánlott fel neki; ellenkező esetben, így szólt, Hedin el van készülve a harcra és Hogne nem számíthat kímélésre az ő részéről. Hogne keményen válaszolt leányának, ki midőn Hedinnel találkozott, tudatta vele, hogy Hogne egyezségről tudni sem akar, és felszólította, hogy készüljön a harcra. És így tettek mind a ketten, kimentek a szigetre és rendezték seregeket. Ekkor Hedin megszólította ipját, Hognét, és egyezséget, meg sok pénzt ajánlott neki váltságul. De Hogne így felelt: „Későn jösz ajánlatoddal, ha velem ki akarsz egyezkedni, mert már kivontam Dáinsleif ²⁾ kardomat, melyet törpék kovácsol-

egész mű semmi esetre sem az ő munkája; ő még nem is tekinthető szerkesztőjének. Rövidség kedvéért azonban, hol az ifjabb Edda szerzőjéről kell beszélnünk, Snorri nevét említjük.

Az ifjabb Edda voltaképen költészettan szkaldok számára. Mint ilyen két részből áll: verstanból (*Hättatal* azaz: a versfajok felsorolása) és, mivel a költői nyelv tropusai a régi mythoszban gyökereznek, rövid mythologiából (két párbeszédben: *Gylfaginning*, Gylfa király elámitása, és *Bragarœdur*, Brage isten beszédjei). E mythologiai vázlaton alapszik az Edda harmadik része: *Skáldskaparmál* (a költészet nyelve), mely a szokásos tropusokat, körülírásokat, mythologiai czélzásokat stb. tartalmazza és magyarázza.

²⁾ Azaz: a magas sziget. A Sörlathattrban (l. alább) csak *Ha*.

¹⁾ Azaz „Dáinn műve.“ Dáinn kovácsművészetéről híres törpe volt, kit az Edda dalai többször említenek.

tak, és melynek egy férfit gyilkosává kell lennie, ha hüvelyéből kikerül; és ez sohasem téveszti csapását és soha seb meg nem gyógyul, melyet vágott. Erre így felelt Hedin: „A karddal dicsekedhetel, de nem a győzelemmel; azt nevezem én jó kardnak, mely urához hű.” Ekkor megindították a csatát, melyet a Hjadningok csatájának (*Hjadninga víg*) neveznek, és harczoltak az egész napon keresztül, és este visszatértek a királyok hajóikra. Hildir azonban éjjel kiment a csataterre és bűvészmesterséggel felköltötte mind a halottakat, és másnap a királyok ismét kimentek a csatásokra és velök mind azok is, kik előző nap elestek volt. Így tartott a csata nap nap után, hogy mind a harczosok elestek és hogy mind a fegyverek, melyek a csatateren heverték, és mind a pajzsok kővé váltak. ¹⁾ De a mint a reggel megjött, a halottak mind fölkeltek és újra harczoltak, és a fegyverek újra használhatók voltak. A dalokban pedig az a rege, hogy a Hjadningok így folytatni fogják a harczot az istenek alkonyáig. ²⁾

Az ifjabb Edda régi népdalokon alapszanak és Snorri ismételve idéz, elbeszélésének hitelessége végett egyes versszakokat ily régi dalokból. A Hjadningokról szóló elbeszélésbe is beleszó négy teljes és egy fél versszakot a *Ragnar-Lodhbroks-drápa*ból, ³⁾ a Ragnar Lodbrok királyról szóló dalból, melyet a hagyomány Öreg Bragé-nak, a IX. század első felében élt híres skáldnak tulajdonított. E versszakokban elmondja a költő, hogy a Hjadninga-víg egy pajzson volt lerajzolva, melyet ő Ragnar királytól ajándéku kapott, — és hogy Hilde ravaszúl, de siker nélkül ajánlott föl értékes nyakéket Högninek. De e versszakok bizonyosan sokkal későbbi időből valók; nem is képezheték Snorri egyetlen forrását. Hivat-

¹⁾ Gotth. Ludw. Klee, *Zur Hildesage* (Leipzig, 1873.) 17. l. e helyet úgy értette, hogy a harczosok is kővé váltak (míg Snorri ezt csak a fegyverekről mondja), hivatkozva a skandináv mythosz azon elbeszéléseire, hogy dämoni lények, ha a nap sugara őket éri, kővé válnak. De Snorri elbeszélése szerint a harczosoknak éjjel (nem reggel) kellett volna kővé válniok, és az Edda szerint is csak törpéket és óriásokat ért ez a büntetés. L. Ludw. Uhland, *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* VII, 283.

²⁾ Azaz: a világ végéig. Az istenek alkonya: *Ragnarökr*, t. i. *regin*, több. genit. *ragna* istenek, és *rökkr* sötétség.

³⁾ *Drapa* az északi költészetben refrain által jellemzett hymnus- vagy ódaszerű költemény, melyben kiváló fejedelmeket vagy egész nemzetségeket (törzsöket) dicsőítettek. Főleg a X—XIII. században virágzott.

kozik ő más költeményekre (*kvaedhi*) is, melyek bizonyára népdalok voltak: ezt a prózai elbeszélésben is fel-fel csillámló alliterációs helyekből szabad következtetnünk, valamint abból is, hogy az elbeszélés egyes részletei helyenként szószerint megegyeznek prózai sagákkal, melyekről bizonyosan tudjuk, hogy régi népdalokon alapszanak.

E monda nagyon el volt terjedve Skandináviában. Ezt bizonyítják a nagy számú *kenningar* (megmerevedett tropusok) is, melyek a szkáldok költészetében találhatók és e monda egyes alakjaira vagy részleteire vonatkoznak,¹⁾ — ezt bizonyítja az a nagy befolyás is, melyet a Hilde-monda más skandináv sagákra gyakorolt, főleg arra a kettőre, melyeknek hősei Helgi Hundingsbani és Helgi Hjorvardsson.²⁾

Az ifjabb Edda ezen elbeszélése kétségtelenül a német Hildemondának, azaz a Kudrun-eposz közép része tárgyának régibb, eredetibb alakja.

Mindenek előtt teljesen megegyeznek a szereplők nevei: *Hildir-Hilde, Hogni-Hagen, Hedhin-Hetel*; a *Hjadningar* a német eposzban szereplő *Hegelingek*, mely név kétségtelenül egy régibb *Heteningek* helyett áll. Müllenhoff³⁾ valószínűvé tette, hogy az eredeti névnek (Heteninge) átalakítása talán bajor helynevek befolyása alatt történt. Hegelingen nevű helyek többször fordulnak elő középkori oklevelekben, még pedig mindig felső Bajorországban keltekben (igy *Hegelingas* 804-ben, *Hegilinga* 814-ben, *Hegelinga* 1013-ban, *Hegelingen* 1144-ben), hol a Hetelről és Hildéről szóló monda, más források és bizonyítékok szerint is, a XI. század második felében már ismeretes és népszerű volt.

Régebben rendesen azt hitték, hogy az ifjabb Eddában és a

¹⁾ *Kenning*, több. *kenningar*, a. m. költői körülírás, elnevezés. A szkáldok költészetében minden tárgyat mythikus vagy történeti czélzással kellett kifejezni.

²⁾ Sophus Bugge, *Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen, deutsch von O. Brenner*, München, 1882, I. 181. De megjegyzendő, hogy nem az eredeti Hilde-monda, mely az ifjabb Eddában reánk maradt, volt befolyással e későbbi sagákra, hanem a mondának azon későbbi alakja, melyet az Olaf Tryggvason-sagából ismerünk és melyet a Gondul alakja és szerepe jellemez.

³⁾ *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, XII, 1860, 314.

Ragnars-drápában mint Hedin atyja szereplő *Hjarrandi* is azonos a Kudrun-eposzhoz egyik legnépszerűbb alakjával, az énekéről híres *Horant*tal. Hogy *Hjarrandi* a skandináv hagyományban Hedin atyja, a német mondában pedig *vazallusa*, ez nem akadályozná azonosításukat, mert a mondai alakok ilyen átalakulásai igen gyakoriak. De Symons ¹⁾ helyesen figyelmeztet arra, hogy a mi esetünkben a két alak azonosítását nem igen ajánlja a nevek eltérése. A skandináv *Hjarrandi* (angolszász *Heorrenda*), németül *Herrant*²⁾, és hogy *Herrant*ból, talán *Herant* és *Horant* alakok közvetítésével, *Hôrant* legyen, azt semmi hangtörvény nem indokolja. Igaz, hogy a *Deór panasza* ³⁾ cz. VIII. századi angolszász költeményben elpanaszolja Deór, hogy őt, ki a Heodeningok dalnoka (*Heodeninga scop*) volt, most Heorrenda, az éneklésben jeles férfiú (*leódhcraftig mon*), kiszorította hivatalából, — és némelyek hivatkoztak is ez adatra, hogy Heorrendát már a skandináv mondában is jeles dalnoknak feltüntessék és így annál könnyebben a német *Hôrant*tal azonosíthassák. De figyelembe veendő, hogy *Deór panasza* nem tartalmaz semmiféle czélzást a Hilde-mondára, hogy ennek következtében bajos az itt említett Heorrendára ráfogni, hogy az nem más, mint a Hilde-monda *Hjarrandija*, — és azután, hogy ez utóbbiról, mint jeles dalnokról, sem az ifjabb Eddában, sem a Hilde-monda egyéb skandináv feldolgozásaiban sehol sincsen szó. Azért nem is valószínű, hogy *Hôrant* és az ő éneke már az eredeti skandináv monda részlete lett volna, annál kevésbé valószínű, mert hiszen *Hôrant* szereplése és éneke még a német eposzban sem gyakorol lényeges befolyást a cselekvény menetére: ⁴⁾ épen csak ráveszi Hildét arra, hogy megszőkötésébe beleegyeznek, — de ez már csak azért sem lehet a hagyománynak

¹⁾ *Kudrun, herausgegeben von B. Symons*, Halle, 1883, 5. l.

²⁾ *Müllenhoff* id. h. 312. l. E név Németországban először 888-ban mutatható föl. Jellemző, hogy később a *Horant* név is legtöbbször felső Bajorországban fordul elő.

³⁾ W. Grimm, *Die deutsche Heldensage*,² 340. l. — Egy másik angolszász költemény, a *Vidsidh* is említi Hagent és Hedint, de épen csak említi. E két adatból bajos következtetni, hogy a Hilde-mondának volt angolszász változata is, míg más oldalról azon nem kételkedhetni, hogy az angolszászok a skandináv Hilde-mondát ismerték

⁴⁾ W. Wilmanns, *Die Entwicklung der Kudrundichtung*, Halle, 1873, 237. l.

eredeti vonása, mivel e szöktetés kétségen kívül erőszakosan történik. Az eposz főrészében, a Kudrun-költeményben, pedig Horant énekéről nincs is többé szó; ebben Horant épen csak olyan vitéz harcász, mint a többiek, de egyéb semmi. Hórant énekét tehát csak az eposz költője szötte bele a cselekvénybe, talán, mint Wilmanns megjegyzi, a Tristan-eposz befolyása alatt, valószínűen azért, mivel Hetel király küldöttségének tagjait lehetőleg egyéníteni törekedett, hogy nagyon egyformák ne legyenek: Wate már a hagyományban is dühös óriás, Frute bőkezű adakozó volt; hogy Horant is biztos jellemet nyerjen, megtette a költő jeles énekessé. Horant éneke a későbbi középkorban, a Kudrun-eposz létrejötté után, nagyon híres volt és igen sokszor történik czélzás rá; az eposz előtti korszakból nem tud senki róla.

De nemcsak a nevek azonosak a skandináv és a német mondában, azonosak a cselekvény lényeges mozzanatai is: a szerető megszökteti a leányt, ki őt önként követi; az apa távol van, visszahívva rögtön üldözőbe veszi a menekülőket; az ifjú pár ismételt kísérletet tesz, hogy a felbőszültet kiengesztelje. A megkísérlett kiengesztelés a német eposzban sikerült kiengeszteléssé lesz, mit a monda fejlődéséből megértünk. Sőt kis vonások is megegyeznek; így pl. hogy Hagne Dáinsleif nevű kardját kivonja, Hagen pedig a német eposzban lándzsáját (447, ³) *nu bringet mir vil dráte mînen gêrstangen*) követeli; vagy hogy az ifjabb Edda ép úgy mint a Kudrun-eposz Hilde atyját félig gúnyosan mint a szöktetőnek apó-sát (490,2: *sîn swêher*) említi.

De más oldalról kétségtelen, hogy a skandináv monda némely részletei jobban megegyeznek Kudrunnak, mint Hildének történetével. Igaz, hogy Hilde önként követi a szöktetőt; de feltűnő, hogy nem a szeretőnek vazallusai szöktetik meg a királyleányt, mint a német Hildét, hanem a hős maga, és hogy a szöktetés nem csellel történik, hanem erőszakosan, sereg élén. Mind a két vonás teljesen megegyez a Kudrun történetével. És hogyan értsük a napoként megújuló csatát? Ez csak nem lehet azonos a német Hildeért vívott épen nem veszedelmes harcossal, — ellenben elevenen emlékeztet, módosított alakja dacára is, a Wulpenwerten vívott borzasztó csatára és a még iszonyúbb vérengzésre, melyet Kudrun népe hét évvel később a Normandiában a szöktető királyon és népén véghez visz. Igaz, hogy a Hjadningok harca és a Kudrunért

vívott két csata nem azonosak; de figyelembe veendő, hogy a skandináv elbeszélés mythosz, mely utóbb mondává átalakult, és ez átalakulás csak a régi mythicus elemeknek részben lényeges módosításával mehetett végbe. Az ily módosításoknak már Skandináviában is be kellett következniök, mihelyt a keresztyén vallás hatni kezdett a népköltészet és néphit hagyományaira.

E feltevést a főmardt források is igazolják. Mert a skandináv Hilde-monda még két északi feldolgozásban maradt reánk. Ezek közül a régebbiket Saxo Grammaticus történeti művében ¹⁾ találjuk. Fővonásaiban így hangzik:

Hithinus, egy norvég törzs királya, III. Frotho dán király barátja és szövetségese, és Hilda, Hoginus ²⁾ jüt királynak leánya, szeretik egymást, még mielőtt egymást látták volna, és első találkozásukkor nem tudják egymásról levenni szemöket. A hatalmas Hoginus a szép, de kis Hithinussal szövetkezve, rabló kalandra indul. Mielőtt távoznak, Hoginus eljegyzi leányát Hithinusnak, mire vérszövetséget kötnek és esküvel fogadják, hogy a ki a másikat túléli, megbojálja szövetségeseének halálát. Rövid idő múlva azzal rágalmazták Hithinust, hogy „ante sponsalium sacra“ elcsábította menyasszonyát, „quod tunc immane cunctis gentibus facinus habebatur“, indokolja Saxo. Hoginus elhiszi az alaptalan vádat és megtámadja vejét a szlávok országában, de vereséget szenved, úgy hogy saját

¹⁾ *Historia Danica* ed. P. E. Müller, 238. l. — Saxo, kit kortársai *Grammaticus*-nak, azaz tudósnak neveztek el, a dán történetírás atyja, a XII. század második felében élt. Életéről csak annyit tudunk biztosan, hogy Absalon roeskildei püspöknek titkára volt. Nem bizonyos, a mit már régi források állítanak, hogy roeskildei prépost volt, hogy Roeskildében 1204-ben meghalt és a főtemplomban eltemettetett. Nagy munkáját, a *Historia Danica*-t, Absalon püspök megbízásából jó latinsággal, de kevés tudományos kritikával írta. A munka 16 könyvből áll, melyek közül az első kilencz könyv mondák és mythoszok önkényes keveréke, népdalok és sagák alapján, melyeknek tartalmát azonban a szerző tetszése szerint átalakította és összekapcsolta. Az utolsó hét könyv azonban, melyekben saját korának, főleg I. Waldemarnak érdekes történetét megírta, kitünő és tudományos szempontból is igen fontos munka. A mű első kiadása 1514-ben jelent meg Párisban, legjobb kiadását Pet. Erasm. Müller eszközölte (Kopenhága 1839—1858, 3 kötet).

²⁾ E nevet Grimm Jakab (*Zeitschrift für deutsches Alterthum*, II, 3) helyesen *Hognius*-ra javította.

országába visszamenekülni kényszerül. Frotho király, kinek „békéjé” megszegték,¹⁾ kiengesztelni törekszik a viszálykodókat, de siker nélkül. Ekkor megengedi, hogy párbajban intézzék el az ügyet. Hoginus marad a győztes, de Hithinus ifjúsága és szépsége annyira meghatják az ősz királyt, hogy megkegyelmez az ifjúnak. Hét év múlva azonban megújul a harcz Hithinsö²⁾ szigeténél és a két hős megöli egymást. Hilda azonban, mint a hagyomány meséli, annyira szerette férjét, hogy éjjel varázsdalokkal új életre és új harczra keltette a holtakat.³⁾

Ez elbeszélés kétségtelenül azonos az ifjabb Edda elbeszéléseivel, de látszik, hogy a régi monda szándékosan át van alakítva. Egyes vonások ősrégieknek, eredetieknek tetszenek, s ezekben Saxo kiegészíti, illetőleg helyrehozza a Snorri szövegét. Így Saxo külön hangsúlyozza, hogy Hoginus és Hithinus megölik egymást; Snorri ezt nem mondja, bár az ő elbeszélését sem érthetni más-kép; továbbá Saxo megjegyzi, hogy a hősök esküvel kötelezik magokat, hogy egymást megbosszúlják, mit Snorri mellőz; végre Saxo világosan mondja, hogy a harcz minden éjjel megújul, míg Snorri elbeszéléséből nem egészen világos, éjjel harczoltak-e a hősök vagy nappal, sőt szövegét inkább úgy érthetni, hogy a megújult csaták nappal folytak, mit az eredeti hagyomány bizonyára nem állított. De minden egyébben és az egész történet felfogásában modernebb a Saxo hagyománya.

Snorri régibb dalokból merít, melyeket néha szó szerint idéz, néha csekély módosításokkal prózává alakít át. Semmi melleszes cél nem vezet; elbeszélése hű és megbízható. Keresztyén meggyőződése nem akadályozza abban, hogy a nagyszerű mythoszokat minden módosítás nélkül leírja. Saxo ellenben történetet ír, melyet vonzóvá, érdekfeszítővé törekszik tenni. A régi pogány

¹⁾ Ita que statam a Frothone pacem internum labefactaverat bellum.

²⁾ Azaz: *Hedins-ey*, ma Hiddinsee, a balti tengernek egy szigete, Rügen közelében. Hedinsei az első Helgi-dalban (*Hundisgsb.*) is fordul elő. — (Grimm, *Hauptföle Zeitschrift* II, 4 kimutatta, hogy a Schelde torkolatának (Wulpen és Walchern közt) régi neve *Hedensee*, *Heidensee* volt, a mi valószínűen a. m. *Heedens-ee*, *Hedins-ey*, *Hithinsö*, azaz: Hedin szigete. Klee, id. h. 26. l.)

³⁾ Ferunt, Hildam tanta mariti cupiditate flagrasse, ut noctu interfectorum manes, redintegrandi belli gratia, carminibus excitasse credatur.

korszakra nincsenek történeti forrásai; egész századokról nem tud semmi biztosat. O ezen úgy segít, hogy az összes mythikus és mondai történeteket, egészen önkényes módosításokkal, beosztja évszázadok és évtizedek szerint művébe, melynek első könyvei ezen eljárásánál fogva történettudományi szempontból teljesen értéktelenek. De mondai szempontból is bajos Saxóra hivatkozni, mert önkényesen bánik el forrásaival. Saxo csak oly behatóan ismerte az északi tartományok mythikus költészetét, mint Snorri; abban is megegyeznek egymással, hogy a régi mythoszok motívumait vagy egyes részleteit nem értik vagy nem helyeslik; csak-hogy Snorri ily esetekben is híven leírja, a mit régi dalokban vagy a hagyományban talál, sőt még idézi is forrásait, hogy előadásának hitelességét kétségtelenné tegye, — míg Saxo a motívumokat, melyek neki nem tetszenek, újakkal, novellaszerűekkel, regényekkel helyettesíti; a cselekvény azon mozzanatait, melyeket már nem ért, egészen másokkal pótolja; a történeteknek ízlésével ellentétes részleteit vagy egyszerűen elhagyja, vagy helyökbe egészen idegen elemeket tesz. Ez eljárásából önként következik, hogy Saxonak sehol sem adhatunk hitelt, a hol Snorrival ellentétes dolgokat mesél. Ezen felfogás helyessége mellett a Hilde-monda feljegyzései is tanúskodnak.¹⁾

Saxónál Hoginus maga jegyzi el leányát Hithinusnak, míg az Eddában és az összes többi északi és német hagyományokban — ezekről l. alább — Hithinus megszökteti a királyleányt. Ez eltéréstől lényeges valószínűtlenségek következnek. Egy királyleány elrablása a népjognak oly erőszakos megsértése, mely a legvéresebb háborúkra adhat méltó okot. A nőrablónak büntetése rendszerint a halál volt, melyet csak roppant váltságdíjjal vagy száműzéssel kerülhetett el.²⁾ Hithinusnak tette az Eddában tehát indokolja Hoginus véres dühét, — de a Saxónál említett rágalom, még ha alapja volna is, semmi esetre sem magyarázza meg az atyának kérlelhetetlen gyűlöletét. A mondának hatalmas, népies

¹⁾ L. különösen Klee fejtegetését, *Zur Hildesage*, 14. l.

²⁾ K. Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, Wien, 1882, I², 308. A nőrablót az egyház is kiátkozta. A hamburgi törvény még 1270-ben is halállal sújtja azt, ki egy leányt, ennek akarata ellenére, megszöktet.

motivumát Saxo elbeszélésében kicsinyes, romantikus indok szorította ki. A modern felfogást ez előadásban a *sponsalium sacra* is bizonyítja; — Saxo kétségtelenül az egyházi szertartásra gondol, melyről a régi mythikus monda természetesen nem tud. Ha Hoginus, mint Saxo beszéli, maga jegyezte el leányát Hithinusnak, ez utóbbinak tette, mely nem is igaz, hanem csak rágalom, úgy hogy az egész borzasztó catastropha egy félreértésen, egy pletykán alapszik, — Hithinus tette, mondom, még ha igaz volna is, nem tehetta az apóst vejének kérlelhetetlen ellenségévé. Saxo tehát a monda eredeti motivumát modernizálta, de egyszersmind elrontotta.

Épen oly világos Saxo modernizálása a Hjadningavigre vonatkozólag. Ez az Eddában egyetlen szakadatlan csata, melyet Saxo három külön csatával helyettesít. Nem mondhatni egészen biztosan, hogy e pontban mennyit vett Saxo a hagyományból és mennyit módosított önkényesen. Mert hogy a hagyomány maga is átalakult, azt a monda egyéb, főleg német alakjai mutatják, de ez eleve is várható volt. A keresztyén korszak nem tarthatta meg a mondának e mythikus befejezését, mely teljesen a régi vallásos képzetekben gyökerezett és az új világnézetnek nem felelt meg. A Hjadningavigot tehát a keresztyén felfogás átalakította, és két ily átalakítás maradt reánk: az egyik Skandináviában a Sörlathattnban, a másik Németországban a Kudrunban; amott egy bizonyos meghatározott ideig tart a csata, t. i. 143 esztendeig, Olaf király trónralépteig; emitt az egy végtelen csata helyébe két véges ütközet lép. A monda ezen átalakulásai már Saxo idejében is élhettek a nép ajkán, — ez esetben a skandináv történetíró önkényesen kapcsolta össze e különböző hagyományokat, hogy lehetőleg regényessé tehesse meséjét.

Szintén igen valószínűtlen Saxo elbeszélésében Hoginus eljárása a második csatában, midőn a legyőzött Hithinusnak megkegyelmez. E vonás szintén élő hagyományból származhatik, hiszen látni fogjuk, hogy a német Kudrunban megvan. Csakhogy a német hagyomány e momentumot az egész cselekvény végére teszi és kellően indokolja a szereplők jellemzésével; Saxónál semmikép sem egyeztethető az össze Hoginus jellemével és még kevésbé az elbeszélés folytatásával, mely szerint a kérlelhetetlen após hét év múlva megújítja a borzasztó vérengzést. Hogy a har-

madik ütközet épen hét év múlva veszi kezdetét, erre nem nagy súlyt fektethetni; a népmonda nagyon kedveli a hetes számot az idő meghatározásánál¹⁾; de mégis feltűnő, hogy a «hét év» a Kudrun-eposzban is előfordul: hét évig szenved a királyleány a normann rabszolgaságban (1021, 3 *siben jár bevollen leit si in vremeden rîchen die grôzen arbeite*).

Semmi belső összefüggésben a Hilde-mondával, még Saxo elbeszélésében sem, áll III. Frotho király, kinek idejébe helyezi át a skandináv történetíró a mythikus eseményt, magának a királynak is némi, legalább külső szerepet juttatva benne. Saxo öt vagy hat Frotho királyt ismer, a történet nem tud egyetlen egyről sem. De igen is él a mondában Frodhi, Dánia mesés királya, ki eredetileg a mythosz alakja, t. i. tengeri isten volt, utóbb pedig a mondának egyik kedves hőségévé lett. Augustus császár uralkodása alatt, Krisztus idejében élt, mint a skandináv hagyomány meséli; ő az 'arany korszak' (*Fródha fridhr*) megalapítója, a miért az északi források *Fridfródhin*ak is nevezik és sokat tudnak 'békéjéről' (*Fródha-fridh*). 'Ekkor — meséli az ifjabb Edda — nem volt férfi, ki a másikat bántotta, még ha atyjának vagy testvérének gyilkosát, szabadon vagy megkötözve, maga előtt látta volna. Ekkor tolvaj és rabló sem volt, úgy hogy egy arany gyűrű sokáig hevert Jalangr (Jütlandban) síkján.' Története a görög Polykrates sorsára emlékeztet.²⁾

A mit e Frodhiról a skandináv tartományokban meséltek, azt Saxo, hogy a mythikus kor tartamát epikus anyaggal betölthesse, öt vagy hat Frothójára osztotta el, még egyéb mythikus és mondai történeteket is fűzve e költött alakok neveihez. Így kapcsolta a Hilde-mondát is önkényesen és találmóra III. Frothóhoz, kit személyesen is összefüggésbe törekedett hozni az eseményekkel. De Saxo elbeszélése, főleg Frotho ügyetlen szereplése eléggé bizonyítja, hogy a mesés király nem tartozik az eredeti mondába, melynek cselekvényében neki sem helye, sem szerepe nem jut. Mégis feltűnő, hogy a német Hilde-mondában Fruote, a bőkezűségéről igen nagy népszerűsége jutott vitéz, oly kiváló szerepet

¹⁾ Jak. Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 214. l.

²⁾ L. róla különösen Uhland, *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* VII, 99—116.

játszik. Semmi kétség, hogy a német Fruote és a skandináv Frotho valami összefüggésben állnak egymással, — a véletlen játéknak nem lehet ily felöltő hasonlatosságokat tulajdonítani — ; csak hogy ez összefüggés nem a közös mythikus forrásból származik. A német Fruote bizonyára Saxo elbeszéléséből került, talán szász (alnémet) dalnokok közvetítésével, a német mondába, még pedig, mint Müllenhoff¹⁾ kimutatta, alig a XII. századnál korábban.²⁾ Az eredeti Hilde-mythoszszal tehát Frothónak és Fruotének semmi köze.

A Hilde-mondának egy harmadik változata is maradt reánk a skandináv tartományokból az úgynevezett *Sörla-thattr*-ban, mely Izland szigetén a XIV. században feljegyeztetett és utóbb az Oláf Tryggvason királyról szóló sagával kapcsolatos össze. Ez elbeszélésben a Hilde-monda egészen más mondák- és hagyományokkal van annyira összefűzve és összekeverve, hogy eredeti önállóságából mellékes epizód szerepére jutott. E hagyomány rövid tartalma a következő³⁾:

Freyja istennő mindenképen birtokába akarván jutni amaz értékes nyakéknek,⁴⁾ melyet törpék készítettek, négy törpének átengedi magát. Midőn férje Odhin e botrányról értesül, a ravasz Lokival elvéteti tőle a nyakéket és kijelenti neki, hogy csak azon

¹⁾ *Zeitschrift für deutsches Alterthum* XII, 338. l.

²⁾ Először egy Spervogel-féle dalban, mely a XII. század hetvenes éveiből származik, történi czélzás Fruote bőkezűségére. A *Rabenschlacht*, *Wolfdietrich* és *Rosengarten* cz. népepikus művekben is szerepel Fruote, de a nélkül, hogy a tárgyalt mondákkal legkisebb benső összefüggésben állana. A hegedősök nagyon szerették a nép előtt ismeretes hősoket szerepeltetni, oly cselekvényekben is, melyekbe azok eredetileg nem tartoztak vagy melyekkel utóbb sem hozhatták bensőbb kapcsolatba.

³⁾ Klee *Zur Hildesage* 31. l. — Bugge-Brenner, *Studien* 97—101. l. — Megjegyzem, hogy Bugge a Hilde-mythoszt a Jason-mondával azonosítja, sőt ez utóbbiból származtatja. Szerinte Hedin = Cadmus, Hogni = Agenor: a walkyrja, ki Hedin és Hilde közt a vészes szerelmet létesíti, = Freyja = Venus stb. E merész azonosítások és névmagyarázatok nem találtak még komoly kutatóknál hitelre. L. Bugge irányáról és könyvéről ismertetésemet *Egyet. Philologiai Közöny* VI. (1882), 812. l. és u. o. V. (1881), 60. l. „Az Edda eredetéhez“ cz. cikkemet.

⁴⁾ A neve *Brisingamen*, azaz: a Brising-törpék készítette nyakék, kincs.

feltétel alatt adja vissza, ha Freyjának sikerül két hatalmas királyt, kiknek húsz-húsz király hódol, oly szenvedélyes gyűlöletre hevitenie egymás ellen, hogy folyton kérlelhetetlen harczban sanyargassák egymást, és e harcz örökké tartson, ha csak egy keresztyén hős nem lesz tusájok tanújává és a dühöngőket agyon nem üti.

Ez az elbeszélés keretének egyik részlete, mely eléggé jellemzi a monda átalakulását: Odhin, a germánok főistene, a harcz befejezését egy keresztyén hősnek közbenjárásától teszi függővé! A keret második részlete Hogniról szól, ki Erős Sörli¹⁾ legyőzése után roppant hatalomra jut; Dánia és a keleti tartományok elismerik őt urukúl, húsz király hódol neki.

És csak most tér át az elbeszélés a Hilde-mondára, mely még ezen gyökeres átalakításban is felismerhető.

Hedin király fia volt a hatalmas Hjarandinak, Serkland²⁾ királyának. Hedinnek is húsz király hódolt. Egyszer tél közepén az erdőbe ment, hol egy tisztáson egy nagy és szép nőt látott, ki ott magas széken ült. Neve Göndul volt. Hedinnek tettei után kérdezősködött. Hedin elmesélte neki viselt dolgait, mire azt kérdezte a nőtől, ismer-e még királyt, ki vele hatalomban és jelességben egyrangú volna? Göndul e kérdésre igennel felelt; Hogni ez a király, ki Dániában lakik s kinek szintén húsz király hódol. Hedin kijelenti, hogy majd meggyőződik arról, vajjon melyikök a jelesebb hős, mire távozik. Tavasszal Hedin háromszáz harczossal hadihajóra³⁾ száll, egész nyáron és télen át tova vitorláz, míg végre következő tavasszal Dániába érkezik. Hogni szívesen fogadja, mire Hedin kijelenti jövetelének czélját: meg akar mérkőzni vele. Következő nap megindul a párviadal, de egyikök sem lesz győztes vagy legyőzött. Ekkor testvériséget és birtokközösséget esküsznek egymásnak. Hedin fiatal és nőtelen volt; de Hogninak volt neje és egy páratlan szépségű leánya, Hilde, kit atyja nagyon szeretett, mert több gyermeke nem volt.

¹⁾ E hóstól nyerte az egész elbeszélés nevét: *Sörla-thátr*. „Thátr“ a. m. rész, fejezet, főleg a jogi könyvekben (*lög-thátr*) és a mondákban (*sögu-thattr*); ez utóbbi értelemben tehát a. m. egy nagyobb monda része, epizód; utóbb: egy kis (önálló) elbeszélés.

²⁾ *Serkland* a. m. a saracénok országa, azaz: Afrika.

³⁾ Az eredetiben *dreki*, németül *Drache*, sárkány: az északi hadihajók egy bizonyos neme.

Hogni egyszer háborúba megy és Hedinre bízza országát. Ez egy alkalommal kimegy az erdőbe, hol ismét azt a csodálatos nőt találja, kivel már egyszer beszélt. Göndul italt ad a királynak, mire ez a történeteket teljesen elfeledi. A nő most kérdezi tőle, megmérkőzött-e Hognival, mire Hedin feleli,¹⁾ hogy ők teljesen egyformák. Nem úgy, felel a nő: Hogninak van magas származású neje, Hedin pedig nőtelen. Hedin kijelenti, hogy bizonyára megkapja Hildét, ha Hognitól nőül kéri. A nő ellenzi azt, hogy Hedin Hognitól valamit kérjen, mert ez reá nézve lealacsonyító volna, és azt tanácsolja neki, hogy szöktesse meg Hildét, az anyját pedig dobja hadihajója alá, ha ezt a tengerre húzzák. Hedin úgy cselekszik: tengerre húztatja hajóját, alája dobatja a királynét, ki a hajó alatt rögtön meghal, és a hajóra viteti, ruháival és kincseivel együtt, Hildét, ki hiába kérte volt, hogy vigye el őt békében, hiszen atyja meg nem tagadja tőle egyetlen leányát. Hedin, nem emlékezvén a multakról, nem hallgatott Hildére, hanem úgy tett, mint Göndul neki tanácsolta volt.

Mielőtt útnak indulnak, Hedin újra kimegy az erdőbe, hol ismét megtalálja a csodálatos nőt. Ez újra italt ad neki, mire Hedin elalszik és lerogy. Most Göndul őt és Hognit és egész népet arra a sorsra avatja, melyet Odhin reájok szabott volt. Erre Hedin felébred és Göndul eltűnik. De most visszanyeri Hedin emlékezetét, és iszonyú kétségbeesés fogja el elkövetett tettei miatt. Visszasiet hajójához és rögtön tova vitorláz.

A mint Hogni hazatér és a történekről értesül,²⁾ rögtön üldözőbe veszi Hedint és végre utoléri Há szigeténél. Hedin kijelenti, hogy gonosz varázslás megvakította őt és késznek nyilatkozik minden birtokának kiadására; de Hogni nem akar kiengesztelésről tudni, mert Hedin meggyilkolta a királynét. Hedin most ki-mélni akarja ártatlan embereit, azért párbajt indítványoz; de vitézei nem akarják ezt tűrni, urukkal élni halni kívánnak. Így

¹⁾ Különös, hogy Hedin e régibb dolgokat elmeséli, *miután* Göndul italából ivott. Látszik, hogy az elbeszélés igen naivul és meglehetősen könnyelműen van különböző származású részletekből és motívumokból összeírva.

²⁾ Itt azt olvassuk, hogy Hedin Hogni király atyjának egy hajóján szökött meg, míg az elbeszélés elején világosan azon hajóról van szó, melyen Hedin Dániába jött, mely tehát saját birtoka volt.

tehát a partra mennek és a harc megindul, mely roppant dühvel folyik, de eredmény nélkül, mert ha a vállig is ketté hasítják egymást, mégis rögtön újra épekké lesznek és tovább harcolnak. Hilde egy ligetben ült és nézte a játékot.¹⁾ Ez a harc addig tartott, míg Olaf Tryggvason Norvégia királya lett, azaz 143 eszten-deig; ekkor Olafnak egy vitéze megváltotta őket. Ez következőleg történt.

Uralkodásának első évében Olaf király kiszállt Há sziget part-ján. E szigeten régóta megtörtént, hogy az örök éjjel eltűntek, de senki sem tudta, hogy mi lett velök. Egy éjjel Ívar Ljómi²⁾ volt az ör. Midőn mindnyájan a hajón elaludtak, Ívar felfegyverkezett és kiment a szigetre. Itt egy nagy véres ember szomorú ábrázattal jött feléje és azt mondta, hogy neve Hedin; ő és Hogni az okai, hogy az örök eltűntek. Sok emberöltő óta ők éjjel-nappal harcolnak; Hilde közelökben ül és nézi a viadalt. Így határozta ezt Odhin. De ha keresztyén ember harcol velök, senki sem ébred fel többé, kit ez agyonütött. Hedin kérésére Ívar vele megy, hogy megszabadítsa őket, és valóban megöli mindnyájokat.³⁾ Másnap elmeséli a történeteket a királynak, de midőn a csataterre kimennek, itt a lefolyt harcoknak semmi nyomát nem lelik. De Ívar véres kardja tanúskodik elbeszélésének hitelessége mellett, valamint az a tény is, hogy ez éj óta soha többé ör el nem tűnt.

Ez elbeszélésben az eredeti Hilde-mondából romantikus novella lett, mint Saxónál állítólagos történeti esemény, bár a Sör-la-thátr szerzője is lehetőleg a történeti hitelesség színét törekszik elérni, mit főleg azon naiv adatból láthatni, hogy az ős Hjadningavig szerinte épen száznegyvenhárom esztendeig tartott, Olaf Tryggvason trónralépteig.⁴⁾ A Sör-la-thátr a romantikus sagák sorából való, melyeknek egyedüli céljok az olvasó mulat-tatása. E célból önkényesen átidomítják és regényes részletekkel felékesítik a hagyományos történeteket, terjedelmes leírásokat és hosszas párbeszédeket szőnek bele az elbeszélésbe. A Sör-la-thátr

¹⁾ A szkáldoknál a „harc” megjelölésére tudvalevőleg e tropus is használatos: „Hilde játéka”. L. fönt 5. l.

²⁾ *Ljómi*, ebből *ljós* a. m. fényesség, világosság.

³⁾ Hildéről egészen megfelelőezik a thátr szerzője.

⁴⁾ E számítás szerint a Hjadningavig 852-ben vette volna kezdetét!

szerzőjét még külön szándék is vezette az elbeszélés átalakításánál: ellentétbe akarta helyezni a keresztyénséget a régi Odhinvallással és ez utóbbit lehető sötét, félelmetes színben tüntetni föl. Söt utálatossá is akarta tenni a pogány kultuszt, mit a Brisin-gamen piszkos történetével, mely az egész historia alapját teszi, el is ért. És ez undok kaland miatt kell egész nemzetségeknek, melyek semmiben sem vétkesek, iszonyú kínokat szenvedniök és rettenetes végzet áldozataivá lenniök! Odhinnal ellentétbe helyezi a szerző Olaf királyt, ki a X. század végén a keresztyén vallást Norvégiába bevitte: a sötét pogány istennel, ki iszonyú sorsra juttat ártatlan embereket, a szeretet vallásának egyik leglelkesebb apostolát, ki a régi átok hatalmát megtöri és a kínzottaknak a rég sóvárogva ohajtott békét megadja.¹⁾

Különb en nem valószínű, hogy e vonások mind a thátr szerzőjének önálló átalakításai. Némely módosítások már a nép hagyományában is létre jöhettek, mely, főleg a keresztyénség elterjedése óta, mind jobban modernizálta s az új hittel belső vagy legalább külső kapcsolatba hozta a régi mondákat. Szerzőnknek műve nem az egyes részletek költése, hanem — és erre utal az is, hogy folyton szóhagyományra hivatkozik — inkább a hagyományos vonások összefűzése volt. És e tekintetben valószínűen egészen önkényesen, mint bizonyos szempontok által vezérelt műköltő, járt el.

Az ifjabb Edda elbeszélését tehát sem Saxo, sem a Sörla-thátr előadása lényegesen ki nem egészítik, jobban föl nem világosítják. A naiv történetíró és a regényes novellista lényeges pontokban térnek el a legrégebb hagyománytól, de ez eltérések, ha jó részben mondai hagyományokból származnak is, a Hilde-mondával nem állnak belső kapcsolatban és legnagyobbbrészt bizonyára ifjabb eredetűek. A Sörla-thátr legfeltűnőbb eltérése az eredeti mondától, hogy a harc okozója nála nem is Hilde, hanem Gündul. E név egy walkyrja neve, épúgy mint a Hilde név²⁾ is, és sze-

¹⁾ Uhland, *Schriften* VII, 284 helyesen megjegyzi: Ha a keresztyén Ivar a harczoló kísérteteket csak kardjával tudja nyugalomra juttatni, ez teljesen királyának és mesterének módja, a ki szintén csak erőszakos eszközökkel nyitott útat a béke vallásának.

²⁾ V. ö. *Völuspa* 24, hol *Gunnr*, *Hildir* és *Göndul* közvetlenül egymás

repe is teljesen a walkyrja tiszte, ki Odhin megbízásából harczot támaszt és viadalra hevíti a hősöket. A thátr szerzője alig költötte ezt az alakot, de arra nézve nem tudunk semmit, hogy Göndul mikor került a Hilde-mondába, melyben Hildét teljesen háttérbe szorította, és volt-e már a Sörla-thátr keletkezése előtt és vajjon milyen szerepe a hagyományban.

A Hilde-monda legrégebbskandináv alakját a mondottak után a következőkben foglalhatjuk össze: Hedin, Norvégia királya, megszókteti Hildét, Hogni dán király leányát, mialatt atyja távol volt országától. Hilde ellentállás nélkül követi a szóktetöt. A hazatért atya üldözőbe veszi a rablót és utóléri Haey orkad szigetnél. Hilde ki akarja békíteni a királyokat, de törekvése sikertelen marad. Iszonyú ütközet indul meg, a Hjadningavig; Hedin és Hogni megölik egymást. De éjjel felkölti Hilde az elesteket és a harcz megújul és tart reggelig. Minden éjjel ismétlődik a vérengző csata, mely folyton fog tartani, egészen az istenek alkonyáig.

Ez elbeszélésnek mythikus jellege első pillanatra is felötlő; minden kétségen felül helyezik azt a szereplők nevei: Hildir, Hogni, Hedin,¹⁾ melyeknek alliteratiója is ősrégi időkre, ősrégi népdalokra enged következtetnünk.

Hilde mythikus alak, még pedig walkyrja, azaz azon fél-isteni hadi szüzek egyike, kik pajzsossal és sisakkal fölfegyverkezve, Odhin parancsa és akarata szerint a csatatéren elesetteket felszedik és a főisten mennyei palotájába fölviszik.²⁾ A hol walkyrják nagyobb számmal felsoroltnak, rendszeren a Hilde nevével is találkozunk.³⁾ Nemcsak a skandináv tartományokban, hanem a

mellett mint walkyrják nevei előfordúlnak. A név maga *göndul* a. m. csomó, bonyolítás, és átvitt értelemben: a csata bonyodalma. Odhin egyik melléneve is *Göndlir* (Grimmism. 49.).

¹⁾ A nevekről l. különösen Klee, *Zur Hildesage*, 7. 1.

²⁾ Óskand. *walkyrja*, agsz. *välcyrie*, összetéve e két szóból: *valr* m., a hadi szüzek által walhalla számára kiválasztott, a csatában elesett hősöknek összessége (őfn. *wal* n., csatavesztés, kfn. *wal* m. és n., csatatér) — és *kiosa* (*kaus*, *kurom*, *kosinn* v. *kerinn*), elhozni, elvinni, kiválasztani (németül *kiesen*, kiválasztani = *küren*, pl. ebben is: *Kurfürst*, *Kurstaat* stb.).

³⁾ Pl. *Völusp.* 24, hol Hilde Odín walkyrjáival a csatát hirdetve lovagol; vagy *Grimmism.* 36, hol a többi walkyrjával az elesteknek italt ad.

német népek is tisztelték, tehát a germánok közös ősvallásának alakja.¹⁾ Neve megvan azért az összes német nyelvekben: angol-szász *hild*, ófelnémet *hiltia*, *hilta*, ószász *hild*. Középfelnémet összetételekben is: *hiltediu*, hadi fogoly leány; *hiltgrîn*, hadi sisak; *hiltmatte*, egy gypek neve. A név alapfogalma: harc, csata, mint tulajdonnév: a személyesített harc, a német Bellona; hasonló jelentésű a *hild*-del összekötött nőnemű tulajdonnevekben: *Hildegunt* (l. alább), *Brunhild* = *Bellona loricata*, *Krimhilt* = *Bellona larvata* stb. De Németországban hamar ment feledésbe, mert a keresztyénség itt korán és gyorsan terjedt és gyökeresen elsöpörte a pogány korszak emlékeit. Nem úgy Skandináviában, hol a mythosz legnépszerűbb alakjai közé tartozott. A költészet szókincse tele van tropusokkal, melyek Hildére vezetnek vissza; így pl. harc a. m. *Hildileikr* (agsz. *Hildegelac*) azaz 'Hilde játéka' vagy *Hildar hregg* azaz 'Hilde zápora'; a kard a. m. *Hildar sigdhr* azaz 'Hilde sarlója' vagy *Hildar hyrr* azaz 'Hilde tüze'; a pajzs a. m. *Hildar skj* azaz 'Hilde felhője' vagy *Hildar haeft* azaz 'Hilde kérge, fedője'; a csatát megindítani a. m. *Hildi vekja* azaz 'Hildét felkölteni' stb., ide tartozik *hildingr* is, tul. Hilde magzatja, rendesen a. m. jeles hős, fejedelem, király. Hilde, a walkyrja, némileg a háború istennőjének szerepét nyerte, és mint ilyen gyakran összeesik Freyával, a háború igazi istennőjével. Az összefüggés könnyen érthető; hiszen a walkyrják mind kifolyásai Freyjának, és így Freyja némileg a legfelső walkyrja. Freya a szépség, öröm, szerelem istennője — ezt már neve is bizonyítja.²⁾ Mint ilyen csak oly népnél juthatott neki nagy szerep a csaták körül is, melynek legfenségesebb foglalkozása a harc, legnagyobb célja a halál a csatatéren volt, honnan Freyja és a walkyrják az elesetteket Odhin walhalljába viszik. Hogy Hilde és Freya némileg azonosítottak, mutatja az az adat is, hogy a Freyja vadkanának neve (*Hyndl.* 7 szerint) *Hildisvíni*, Hilde vadkana. Végre igen feltűnő, hogy a Freyja mythoszában nagy szerepe van a Brisingamen-nek, a híres nyakéknek, és hogy Hilde mind az ifjabb Eddában, mind a Bragi-féle versszakokban nyakékjével akarja kiengesztelni atyját, — nem is tekintve a

¹⁾ Jak. Grimm, *Deutsche Mythologie*, 393. 1.

²⁾ Grimm, *Deutsche Mythologie*, 279. 1.

Sörla-thátrt, melyben, mint láttuk, a Hilde-monda teljesen bele van ékelve egy mythikus kalandba, melynek középpontját épen a Brisngamen képezi.¹⁾

A Hilde-mondában az istenek már félistenekké, illetőleg emberekké váltak; tudvalevőleg ez a mythosz természetes fejlődése. A későbbi hagyomány módosítja az emberfölötti vonásokat, eltávolítja vagy átalakítja a mythikus elemeket. Hilde alakja azonban még a mondában sem veszítette el walkyrja-jellegét: hogy a halottakat felébreszti és új csatára készíti, ez az egy vonás maga is bizonyítja, hogy Hilde eredetileg walkyrja, azaz mythikus alak volt.

Hasonló mythikus alak *Högni*,²⁾ mely névnek az ófelnémetben *Hagano* és *Haguno*, a közép- és újfelnémetben *Hagene* és *Hagen*, az angolszászban *Hagena* felel meg. Már a középkor³⁾ *hagan* (a. m. 'tövis, tövisbokr') szóval hozta kapcsolatba e nevet, és Grimm⁴⁾ ez alapon Hagent Odhin istennel azonosította, kinek álomtövisé megsebesít, Lachmann pedig a vak Hödurral és szűrő *mistil-teinnjével* (fagyöngy-ágával), melylyel a félszemű isten a kegyes Baldr-t megölte.

Bármint legyen, Hagen minden mondában, melyben szerepel — tehát a Nibelung-, Walthari-, Hilde- és Helgi-mondában — egy nemes párral áll szemben, melyet ellenségesen megtámad és eshetőleg elveszít. E mondákban mindenütt ő a gonosz elem, mely Siegfried és Krimhilt, Walthari és Hildegunt, Hedin és Hilde, Helgi és Sigrun boldogságát megsemmisíti vagy legalább megsemmisíteni törekszik. Sok mondában félszeműnek van rajzolva és ez a vonás is Odhinra, a félszemű istenre, emlékeztet. Hagen tehát mythikus, még pedig démonikus, rosszakaró és gonosz alak, mely utóbb, midőn hőssé és emberré átalakult, megóvta régi mythikus jellegének fővonását.

¹⁾ Simrock, *Deutsch. Mytholog.*³ 348. l. azért teljesen azonosítja a Freyja és a Hilde nyakékjeit.

²⁾ A hanglággyítás (ö) csak *u* hatásából magyarázható. Azért feltételezendő egy régibb *Haguna* alak.

³⁾ Waltharius 1421: *Hic tandem Hagano spinosus* etc. Müllenhoff, *Zeitschrift* XII, 297 és 386 tagadja e származtatás lehetőségét és azt hiszi, hogy *Haguno* csak a. m. *hagustalt* (a mai *Hagestolz*): fiatal, nőtelen ember.

⁴⁾ *Labein, Gedichte des X. und XI. Jhdts.*, 125. l.

Végre *Hedin*, a monda harmadik alakja, már az első kettővel való kapcsolatánál fogva is mythikus alaknak tekintendő. A skandináv *Hedhinn*-nek megfelel az ófelnémet *Hetan*, az angolszász *Heden*, *Heoden*.¹⁾ A szó értelme ‚prém, bőr‘, a tulajdonnév: ‚a préembe öltözött, prémmel fődött‘. Harcosai tőle nyerték nevét: *Hjadhningar* vagy *Hedhningar*, ófelnémetül *Hetaninga*, angolszászul *Heodeningas*, középfelnémetül *Hetelinge* és ebből elrontva *Hegelinge*.²⁾ A csata színhelye is az ő nevéből származik: *Hithinsö*, azaz: *Hedhins-ey*: Hedhinn szigete.

Hedin atyja *Hjarrandi*, angolszászul *Heorrenda*, ófelnémetül *Herrant*. Már említettük, hogy Höranttal, ki a Kudrun-eposzban mint jeles dalnok szerepel, nem azonosítható. A név igenév az angolszász *heor*, *heorra* (skandináv *hjarri*) szóból, melynek tője azonos a latin *cardo*, a görög *κράδη* szók tőjével. A szó a lantnak csavarját is jelentette. Hedin mythikus jellegére igen fontos az a körülmény, hogy *Hjarrandi* magának *Odhin* istennek is mellékneve és így Hedin már mint a főisten fia is eredetileg mythikus alak.

A Hilde-monda tehát régi mythosz. Kérdés: csak skandináv vagy egyszersmind német mythosz-e? azaz: csak egy egyes német törzsnek vagy az összes germánoknak közös ősmythosza-e? Ez utóbbi esetben Németországból került volna az északi tartományokba.

A Kudrun-mondára nem szabad e kérdés tárgyalásánál hivatkoznunk, mert ez a német monda igen késő forrásokban fekszik előttünk, melyeknek adatai eshetőleg mind Skandináviából származhatnak. De van egy másik német monda, mely igen régi feljegyzésekben maradt fenn, és melyről biztosan tudjuk, hogy Németországban nyerte mondai alakját és csak innen került utóbb Skandináviába. Ez a *Walthari*-monda, melynek női főalakja, *Hildegund*, azonos a Hilde-monda hősével. Azaz: a Hilde-monda azonos a *Hildegund*-mondával, vagy más szavakkal: e két monda egy azon mythoszból származik, melynek a Hilde-monda skandináv, a *Hildegund*-monda német hagyományos alakja.²⁾

¹⁾ Az eredeti alak *Hidan*, *Hitan* lehetett, mit még a Saxoféle *Hithinus* is bizonyít.

²⁾ Erre először Grimm, *Latein. Gedichte des X. und XI. Jhts.* 384.

A Hilde-mondában Hedin megszőkteti Hildét és Hagen üldözöbe veszi őket, — a német mondában Walthari megszőkteti Hildegundot és az üldözők közt a legfontosabb és legfélelmetesebb Hagen. Hogy a monda Németországban kedvező befejezést nyer, épen nem feltűnő körülmény a mondák történetében. Hiszen a Hilde-monda maga a német Kudrun-eposzban szintén kedvező befejezést nyert. Általában régen figyelembe vett sajátja a monda fejlődésének, hogy az eredeti tragikus befejezés későbbi nemzedékek felfogásában kiengesztelővé, békéssé válik. Példák erre, a legismertebb hagyományok közül, a német Hildebrand és Hadubrand-monda vagy a magyar elbeszélés Szilágyiról és Hagymásiról is. A műveltebb kor, úgy látszik, nem szereti a véres, megsemmisítő megoldásokat.

A német Hildegund-monda persze más vonásokban is nagyon átalakult, hiszen epizódjává vált a nagy hún mondának és Attila hatalmas alakja legalább az expositiónak kimagasló központja. Ez átalakulás egészen a német monda sajátja, melyről a skandináv hagyomány mit sem tud. A Thidreksságában ¹⁾ csak Hogni üldözi a menekülő párt; Gunther és a frankok nem szerepelnek, és a lengyel Walthari-monda ²⁾ is csak *egy* üldözőről beszél, kétségtelenül Hagent értve (mert nevéen nem nevezi). A Hildegund-és burgundi-monda összekapcsolására valószínűen Hagen neve vezetett, ki mind a két mondában szerepel. Hagen útján jött Gunther és a burgundi királylyal a nagy hún fejedelem a Hilde-monda német alakjába.

A két monda azonosságát a nőhősnek nevei is bizonyítják, mert Hildegund voltaképen annyi mint Hilde-Hilde, mert *gund*

1. figyelmeztetett. V. ö. Klee, *Zur Hildesage* 18. l., Müllenhoff, *Zeitschrift* XII, 274., Martin nagy *Kudrun*-kiadását, XXXIX. l.

¹⁾ *Thidrekss.* c. 84—87. Walther itt Ermenrich apuliai király nővérének fia, Hildegund pedig Ilias görög király leánya. A monda erőszakosan be van ékelve a nagy Detre-monda keretébe.

²⁾ *Bucephali* († 1253) *chronicon Poloniae*. Grimm, *Latein. Gedichte* 112. l. A szereplők nevei itt Walgerzs és Helgunda; amaz egy hatalmas gróf, ki királyi vérből származott; emez a frank király leánya. Az üldöző egy alemann királyfi, kit „Wdalg Walgerzs“ (Erős Walther) a Rajna mellett megöl, mire szép arájával szerencsésen hazájába jut.

ugyanazt teszi, mit *hild* t. i. csata, harc.¹⁾ És a régi Eddában *Gunnr* is egy walkyrja neve. A Hildegund név tehát csak oly továbbképzése az eredeti Hilde névnek, mint pl. a *Hildeburg* név, ugyanazon nőalakról, a *Biterolf*-ban. De a cselekvény egyes momentumai is emlékeztetnek a Walthari-monda eredeti forrására, a Hilde-mythosra. A Waltharius angolszász töredékében²⁾ Hilde maga lelkesíti harcra Valderét, mint a Bragi-féle versszakokban és Snorri elbeszélésében. A csatára következő éjjel Hildegund örködik és énekel: már Grimm sejtette, hogy e mozzanat a mythosz azon vonásából származik, hogy Hilde éjjeli varázsénekével új életre költi az elesett harcosokat; hasonlóképp emlékeztet erre a Walthari-monda egy másik vonása is, hogy t. i. a hős az elesettek fejét hozzáilleszti testökhöz; végre azonos a befejezés azon mozzanata, hogy Hildegund megállítja a hősök vérzését és beköti sebeiket, mit a Bragi-féle versszakok és a Thidrekssaga Hildéről is mesélnek.

A Hildegund-mondában a cselekvényre főleg két elem gyakorol még nagy befolyást: a hősnek és üldözőjének benső barátság, mely eskü alapján a vérrokonság erejével bír, — és ez, mint láttuk, megvan a Hilde-monda némely skandináv alakjában is; a második a kincs, melyet a menekülők magokkal visznek és mely az üldözésnek közvetlen oka. Ezt az északi hagyományok nem ismerik, illetőleg nem hangsúlyozzák, de valószínű, hogy régente szerepelt Skandináviában is, hogy t. i. az atyjától örömmel menekülő leány kincseket is vitt magával, melyeknek elveszte Högni haragját még jobban fokozta.

Hedint kiszorította Walther, — nem tudni mi okból? mi uton? Hogy Hedin a hős eredeti neve, bizonyítja nemcsak a skandináv hagyomány és a német eposz, hanem még sokkal kétségtelenebbül a nevek alliterációja: Hedin, Högni és Hilde együvé tar-

¹⁾ Megvan az ófelnémetben ez összetételekben: *gundfano*, hadi zászló (innen olasz *gonfalone*, ófrancia *gonfanon*, mai francia *gonfalon*, spanyol *confalon*) és *gundfanari*, a hadi zászló vivője. Az izlandiban *gúðr*, utóbb *gunnr*, melyből egy ófelnémet *gundja* következtethető.

²⁾ Kiadta Stephens György, London 1860, Müllenhoff K., *Hauptföle Zeitschrift* XII, 265. és R. P. Wülcker, *Bibliothek der angelsächsischen Poesie*, Kassel, 1883, I, 7.

toznak. A Hildegund-monda egyszersmind biztos feleletet ad egy kérdésre, mely az északi hagyomány szerint különböző felfogást engedhetett meg, t. i. vajjon Hilde önként követi-e a szöktetőt? E kérdésre a német monda alapján határozottan igennel kell felelni: nem erőszakkal rabolja el Hildét kedvese, mint a német eposzban Hartmut a szerencsétlen Kudrunt. A szerető leány örömmel hagyja el zord és kemény atyjának házát.

Tehát a Hilde-mythosz Skandináviában Hilde-mondává, Németországban Hildegund-mondává fejlődött.¹⁾ A *mythosz* az összes germánok közös birtoka volt; a *mondák* már önállólag alakultak a keleti és nyugati germánoknál. A *mythosz* tehát a népvándorlás előző korból való, a *mondák* a népvándorlás utáni századokból, midőn az egységes germán nemzet már önálló népekre oszlott volt.

A mi a Hilde-mythosz magyarázatát illeti, ez nagy nehézségekbe ütközik, mert végre is az igazi *mythosz* nem maradt reánk. A mi fönmaradt, az már monda, a szereplők már hősöké lettek, a hőskor emberi felfogása és emberi motívumai képezik a cselekvény alapját. Tisztán mythikus csak a cselekvény befejezése: a végtelen harc, mely az istenek alkonyáig éjelente megújúl. És nem lehetetlen, hogy e befejezés nem is tartozott eredetileg a Hilde-mondához, úgy hogy ez a monda, mai alakjában, két elem-ből alakult volna: a nőrablás történetéből és a Hjadninga-vígből. A nőrablás tudvalevőleg az árja *mythosz* egyik legkedveltebb és leggyakoribb motívuma, melylyel az atlanti oceántól a Ganges partjáig minden indogermán népnél találkozunk. E *mythoszt* az évszakok váltakozására, a tél és nyár harcaira, melyek örökké, azaz addig tartanak, míg a mostani föld meg nem szűnik, szokás magyarázni, és e magyarázat általában helyes is, ha néha, főleg a hol a *mythosz* már csak teljesen anthropomorphizált alakban fekszik előttünk, nem is indokolható pontosan. A Hjadninga-vigről magáról pedig állhat az a magyarázat, melyet Uhland,²⁾ nézetem szerint tévesen, az egész Hilde-mythosz megfejtésének tekintett,

¹⁾ E két monda azonosságát tagadja Hans Widmann, *Zur Kudrun, Mythisches und Historisches*, Görz 1873, p. 18., de nézetem szerint nem meggyőző okokkal.

²⁾ *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* VII, 284. 1.

hogy t. i. e csata jelképezi azt a soha nem szünetelő, földi háborúskodást, melyet Odhin szolgálója, Hildir, folyton újra meg újra feléleszt, és mely tartani fog egészen az istenek alkonyáig, midőn majd a Hjadningok hareza a mindent felemészítő világtusával együtt véget ér.

Nagy a középkori nép- és műköltészetben azon mondák száma, melyeknek középpontját nőrablás teszi. Osantrix, Rothari, Attila (és Erka), Hugdietrich, Oswald, Orendel, Salman (és Morolt) mind oly hősök, kik kedvesöket erőszakkal vagy csellel elrabolják és e miatt számos regényes kalandon keresztülmennek. De e mondák egyike sem emlékeztet a Hilde-mondára. Másképp áll a dolog azzal a mondával, melyet a Thidrekssaga, alnémet dalok és hagyományok alapján, Samsonról és Hildisvidről mesél, és mely már nőhősének nevével fogva valami kapcsolatban áll a Hilde-mondával.¹⁾ Hogy a Hildisvid-monda a skandináv sagában Berni Detre őseihez, az amelungokhoz, van kapcsolva, nem sokat változtat a dolgon, mert hiszen tudjuk, hogy a későbbi középkor minden érdekesebb vagy feltűnőbb hagyományt a hősmonda legkimagaslóbb alakjaihoz, Dietrichhez vagy Attilához, Siegfriedhez vagy Hagenhez szeretett, legalább külsőleg és ha egészen lazán is, fűzni; — a cselekvény magva a Hilde-monda főbb elemeit tünteti föl.

A Thidrekssaga (cap. 1—8.) szerint Samson lovag, az amelungok törzsatyja, Rodgeir salernói fejedelem vazallusa. Samson szenvedélyesen megszereti urának leányát Hildisvidet és megszök-teti a szép szűzet, ki hölgyeivel szemben ugyan nagy bánatot színlel, de valósággal önként és örömmel követi a lovagot. Ez kedvesével egy mély erdőbe siet, hol házat épít és boldogan él nejevel. Midőn Rodgeir a történetkről értesül, mindenek előtt elpusztíttatja Samson összes birtokait és lefoglalja marháit, mire Samson Rodgeir házait felgyújtja és embereit megöli. Visszatértében Rodgeirra és hatvan vitézére talál, kiket Samson merészen megtámad. Salerno ura és tizenöt leventéje elesnek, a többiek megfutnak. Rodgeir után Brunstein²⁾ lesz Salerno fejedelme. Ez is első sor-

¹⁾ Aug. Rassmann, *Gudrun*. Ersch- és Gruberféle encyclopaedia, I. sectio, 96. köt. Leipzig, 1877, 132. l.

²⁾ Egy Brunstein nevű helység előfordul 1080-ban és 1139-ben kelt oklevelekben az alsó Rajna vidékén. Müllenhoff, *Hauptföle Zeitschrift* XII. 414.

ban Samson ellen indul, de nem tudja meglelni. Egy ily hadjáratán késő este egy erdei várba tér be, melyet Samson éjjel felgyújt és egyszersmind egymaga oly iszonyú zajt csap, hogy a király és emberei azt hiszik, hogy ostromló sereg vette körül a várat és ijedten megfutnak. Útközben Hildisvidre akad Brunstein és felszólítja a szép nőt, hogy kövesse őt. De Hildisvid vonakodik, mire Samson megérkezik. A hatalmas lovag egymaga megtámadja és agyonüti a királyt összes embereivel; csak egyetlen egy megsebesült lovag jut Salernóba, hol a rémhíreket elmeséli. Most ellenségei (nejének rokonai) elestek és Samson bátran visszatér Salernóba, hol a nép királylyá teszi. (Öreg korában elfoglalja Bern városát, hol az utóbb oly nagy hatalomra jutott Amelung családnak alapítójává lesz.)

A nőhős neve — Hildisvid oly továbbképzése az eredeti Hilde névnek, mint Hildeburg vagy Hildegund —, a leány megszöktetése és az ismételt harczok elevenen emlékeztetnek a régi Hilde-mondára. De a többi szereplők nevei és a cselekvény egyéb mozzanatai lényegesen átalakultak. Hogy e monda a nép ajkán élt, bizonyítja egy régi dán és egy szintén régi svéd népdal, melyek XVI. és XVII. századi kéziratokban, három változatban fennmaradtak¹⁾ és Samson nőrablását és harczát nagyjában oly összefüggésben mesélik el, mint a Thidrekssaga, mely, saját vallomása szerint, német dalokból és hagyományokból merítette anyagát. A Detre-mondával természetesen nem áll a Samson-monda kezdetől fogva kapcsolatban; milyen viszonya van a Hilde-mondához, melyre oly elevenen emlékeztet, azt eddig nem sikerült biztosan kifejteni.

Épen oly homályos a Hilde-monda összefüggése a Herbut-mondával.²⁾ A Thidrekssaga (cap. 233—239.) elbeszélése szerint „Herbut von Iverne” megkéri Berni Detre számára Artus bertan-galandi királynak leányát, Hildét. De a leány megszereti Herbutot magát, megszököik vele és nejévé lesz. Midőn Artus erről értesül, Hermann lovagot, egyik vérrokonát, küldi ki a szökevények üldözésére. Herbut megöli Hermann tizenkét lovagjával és tizen-

¹⁾ Aug. Rassmann, *Gudrun*, p. 134.

²⁾ Németre fordította Aug. Rassmann, *Deutsche Heldensage*, Hannover 1863, II², 350.

nég apródjával együtt, mire Hilde férjének tizenegy nagy sebét bekötözi és meggyógyítja. (Utóbb Herbut lovag Iron vazallusa és végre herczeg lesz, „kiről nagyon sok nevezetes dolgot beszélnek.”) A német *Biterolf*ban¹⁾ (6451. s. kk.) „Herbort von Tenelant” meséli, hogy Hildeburgot megszőktette s atyja („Ludwig von Ormanie”), valamint testvére Hartmut, utóbb pedig Dietrich és Hildebrand ellen hősiezen védelmezte. Még most is nála van a szép nő „itt a Rajna mellett”. A skandináv hagyományban Hilde neve, a német költeményben Hildeburg, Ludwig és Hartmut nevei világosan a Hilde- és Kudrun-mondára czéloznak; — de a különböző hagyományok összefüggése még nagyon homályos. A Samson- és Herbut-monda viszonya a Hilde-mythoszhoz és a Kudrun-mondához eddigelé még tudományos probléma, melynek megfejtése csak további kutatásoktól várható.

III.

Az ősgermán Hilde-mythoszból lett Skandináviában a Hilde-monda, Németországban pedig a népvándorlás mozgalmából keletkezett hősmonda keretében a Hildegund-monda. Az eredeti mythosznak e ketté ágazása pontosan kimutatható; ez világos és bizonyos. De hogyan lett az északi Hilde-monda Németországban Kudrun-mondává? E kérdés a monda történetének legérdekesebb problémája, melyet eddigelé csak többé-kevésbé valószínű feltevésekkel tudunk megmagyarázni.

Lássuk mindenek előtt a Kudrun-monda cselekvényének legegyszerűbb vázát.

Hetel és Hilde leányának, Kudrunnak,²⁾ kezét Herwig és

¹⁾ Heinrich Gusztáv, *Etzelburg és a magyar hünmonda*, Budapest, 1881, 17. l.

²⁾ Az eposz hősenek neve Felnémetországban *Kuntrún*, *Guntrún*, *Gundrún*, Alnémetországban az *n* eliziójával és az előző szótag megnyújtásával *Gúdrún*, *Gúdrun*. Az eposz kéziratában, mely még a tulajdonnevekben sem ismer következetes helyesírást, e név a következő-alakokban fordul elő: *Chaudrun* (legtöbbször), *Chautrun*, *Chutrum*, *Chuttrun*, *Chautrum*, *Chautrumb*, *Chutron*, *Chudrun* *Chawdrun* és *Chawtrun*. Tehát egyetlen egyszer sem *Gudrun*, és ez az alak csakugyan teljesen indokolatlan. A ki az eposz hősenek nevét ezen alakban használja, annak a Nibelung-ének hősét is *Griemhilt*-nek vagy *Grimhilt*-nek kell neveznie. A kéziratban leg-

Hartmut kéri. A szülők visszautasítják mind a két kérést. Herwig most haddal támadja meg Hetelt, és vitézségével megnyeri Kudrun hajlamát, ki a békét kieszközli és az ifjú hősnek arájává lesz. De Herwig nem viszi magával Kudrunt, hanem hazatér, mert ellenség tört országára. Apósa segíti e hadjáratban. Távollétök alatt Hartmut elrabolja Kudrunt. Hetel és Herwig visszasietnek, utolérik a rablót, de Hetel elesik a csatában és Hartmut szerencsésen országába érkezik Kudrunnal, kit itt mindenképen kínoznak, mert nem akar Hartmut nejévé lenni. Évek múlva a fogoly királyleánynak honfitársai új sereget szerveznek, megbosszúlják a csatában elesetteket és kiszabadítják Kudrunt, ki most végre Herwig nejévé lesz.

Nem nehéz belátni, főleg Wilmanns¹⁾ kitűnő fejtegetései után, hogy ezen cselekvényben is két monda van összekapcsolva; az elsőnek hőse Herwig, a másodiké Kudrun volt.

E következtetésre késztet Herwig szerepe az eposzban. Herwig egy vitéz sereg élén megnyerte Kudrun kezét, de az eljegyzést nem követi rögtön a házasság; sőt Herwig visszatér országába, míg Kudrun a szülei házban marad. Midőn Kudrunt elrabolják, Herwig is indul apósával a rablók üldözésére, — de esze ágában sincs, hogy, mit mindenki várna, mindenek előtt Hartmutot, arája rablóját, felkeresse és rajta bosszút álljon; sőt, mi több, Hetel eleste után Herwig tanácsolja, hogy ne folytassák a harcot, hanem térjenek vissza. A bosszúval semmit sem törődik; Kudrun anyja szervezi az új sereget és sürgeti az új hadjáratot; Herwig részt vesz ugyan a hadjáratban, de most sem öli meg Hartmutot, hanem kiszabadítja, majdnem saját életének veszélyeztetésével, e legnagyobb ellenségét a dühös Wate kezeiből.

Lehetetlen elképzelnünk, hogy ez elbeszélés az eredeti monda szerves része lett volna. Ellenkezőleg majdnem bizonyos, mint még alább látjuk, hogy a Kudrun-monda mellett és e mondától függetlenül egy önálló Herwig-monda élt a nép ajkán, melynek

---

többször használt alak: *Chaudrun* rendes középfelnémet helyesírásban *Küdrün*. És ez a névnek leghelyesebb alakja, melytől e dolgozatban csak annyiban tértem el, hogy a hangzók hosszúságát mindig meg nem jelöltem. L. *Germania* X, 49. — Zingerle egy 1285-ik évi oklevélből kimutatta (*Germania* X, 476), hogy Rabland tiroli falunak neve a XIII. században *Cautrawn* (azaz *Kütrün*) volt.

¹⁾ *Die Entwicklung der Kudrundichtung*, 223. l.

főcselekvénye valószínűleg a következő volt: «Herwig megkéri egy hatalmas király leányát, kit, midőn megtagadják tőle, fegyveres kézzel megnyer. De az esküvő előtt elrabolják aráját. Herwig üldözőbe veszi a rablót és megöli.» Ezt az eredeti Herwig-mondát a Kudrun-eposz befejezése is sejteti. Itt Herwig az öreg Lajossal, a norman királylyal, vív és megöli őt, míg Hartmutter Wate és Kudrun testvére harcolnak. Ha a Kudrun-eposz mostani cselekvénye kezdettől fogva egységes egészet alkotott volna, e harcok bizonyára másképp volnának feltüntetve; akkor Herwig megölné arájának rablóját, Wate vagy Ortwin pedig megboszúlnák, az első az urának, a másik az atyjának halálát ennek gyilkosán, az öreg Lajos királyon. Az eposz mostani előadása csak úgy érthető, ha felteszszük, hogy Lajos eredetileg a Herwig-mondához, Hartmutter pedig a Kudrun-mondához tartoznak, és hogy a Herwig-mondabeli nőrabló csak a két monda egyesítése után lett Kudrun atyjává. Az eredeti Kudrun-mondában bizonyosan Hartmutter ölte meg Kudrun atyját, kit aztán Wate vagy még valószínűbben Ortwin megboszúlt. A mondának e régi alakjára még magának az éposznak egy két helye is emlékeztet. Így pl. 1435, hol Herwig megszólítja Lajost:

du naeme mir min wip,
die muost du geben widere, oder unser eines lip
muoz darumbe sterben —,

hiszen ez úgy hangzik, mintha Lajos király rabolta volna el Kudrunat, pedig tudjuk, hogy ezt Hartmutter tette, — vagy midőn 1405 világosan az van mondva:

daz ist Hartmuot.
dâ man sol helde kiesien, da ist er ein riter guot.
jâ ist ez derselbe, der dinen vater sluoc —

hogy tehát Hetel királyt Hartmutter ölte meg, pedig tudjuk, hogy ezt Lajos tette. Mind a két adat arra mutat, hogy a Kudrun történetében, a mint az eposz azt tartalmazza, egy idegen monda, a Herwig-monda, van bele dolgozva a Kudrun-mondába.

Ezt a feltevést, mely elég valószínű, egy régi forrás majdnem bizonyossá teszi. Körülbelül száz esztendeje, hogy Low, egy skót utas, 1774-ben Fula vagy Foul (norvégul Fugl v. Fugley, azaz: madár) Shetlandszigetén egy régi parasztnak ajkáról egy 35 négy-

soros versszakból álló balladát jegyzett föl,¹⁾ mely a Kudrun-monda fejlődésére érdekes világot vet.²⁾ A ballada rövid tartalma a következő:

Hiluge,³⁾ a norvég udvarnak egy előkelő embere, megkéri Hildina királyleányt; de ez visszautasítja a rangja alatt álló kérőt, kit a leánynak atyja hiába pártol. Midőn a király és Hiluge egy hadjárat alkalmával távol vannak, az Orkney-szigetek fejedelme (jarl) Norvégiába jön, megszereti Hildinát és megszökik a leánynyal, ki őt szívesen követi. A király és Hiluge üldözőbe veszik a menekülőket, de harcz nem jön létre, mert Hildina kiengeszteli atyját, ki a jarlt készséggel vejétül fogadja. Midőn Hiluge erről értesül, újra fellázítja a királyt a jarl ellen, úgy hogy most már harczra kerül a dolog. Hiluge és a jarl párbajt vívnak, mely ez utóbbinak halálával végződik. Hiluge az elesettnek fejét kemény szavakkal dobja Hildina lábai elé, ki szívében bosszút eskszik. Erre visszatérnek Norvégiába, és a király rábeszéli leányát, hogy Hiluge nejévé legyen. Hildina teljesíti atyja kívánságát, de az esküvőn altatót ad a vendégeknek, kivetíti a palotából alvó atyját és felgyújtja a házat. Hiluge felébred a nagy zajra, melyet az emésztő lángok okoznak, és kegyelemért esdekel; de Hildina most ép oly kemény szavakkal utasítja vissza kérését, mint a milyenekkel ő a jarl fejét lábai elé dobta volt. Hiluge és emberei borzasztó halált halnak a lángokban.

Ez a ballada cselekvényének váza. Egyes vonásokra nézve eltérhetnek a vélemények, mivel a ballada nyelve majdnem érthetetlen; de a tartalom lényegét illetőleg teljes biztosságot nyújt az a prózai elbeszélés, melyet a népdal első felfedezője, Low, ugyancsak a nép ajkáról, a költeményhez csatolt.

Kérdés, mily viszonyban van ez a ballada a Hilde- vagy a Kudrun-mondához? Első pillanatra is világos, hogy a ballada

¹⁾ Először kiadta Barry, *History of the Orkney Islands*, London, 1808, 489. l.

²⁾ Legjobban fejtegette C. Hofmann, *Sitzungsberichte der bair. Akademie*, 1867, 206—222. l. — V. ö. *Wilmanns id. h. 224.*, *Klee id. h. 37-ik lap.*

³⁾ E név C. Hofmann (id. h. 209. l.) szerint a m. *Illugi*, azaz *Illhugi*, a gonosz érzésű.

cselekvénye a Kudrun-monda tartalmával rokon, mert csak ez a monda ismer két kérőt, kik a királyleány miatt harcra kelnek, míg a Hilde-mondának sem régibb alakjai, sem újabb maradványai a kérőnek vetélytársáról nem tudnak. Ez annál is inkább hangsúlyozandó, mert a hősnek neve, Hildina, a Hilde-mondára utal és a cselekvény színhelye is, a mi északi balladánál másképp nem is képzelhető, nem a német Kudrun-, hanem a skandináv Hilde-monda színhelyével rokon.

A cselekvény főmomentumai, — t. i. a kérő nem egyenlő rangú a királyleánynyal, a megszőktetés az esküvő előtt történik, a rabló halállal lakol, — ezek a balladában és a Kudrun-mondában teljesen azonosak. Természetes, hogy az eposzban e főmomentumokhoz a cselekvénynek egyéb részletei is hozzájárulnak. A balladában az atya életben marad, az eposzban elesik a csatában, mire utóbb meghosszúlják. A két kérő szerepe is eltérő, a mennyiben a balladában a szeretett, az eposzban a gyűlölt kérő szőkteti meg a királyleányt. Ez átalakítások szükségessé váltak, a mint e cselekvényt összefüggésbe hozták a Kudrun-mondával, mely már megvolt, midőn a shetlandi balladában fennmaradt történelem ismeretlen okokból a német mondához kapcsolatot.

Mert a ballada története — és ez Wilmanns kutatásainak legfontosabb eredménye — nem egyéb, mint a régi Herwig-monda, mielőtt az a Kudrun-mondával összeforrt. Most értjük, hogy Herwig miért kap a királyleánytól kosarat és miért nem viszi haza aráját, miután azt fegyveres kézzel kierőszakolta: a leány gyűlölte vőlegényét. Midőn a Herwig- és Kudrun-monda egyesültek, e gyűlöletnek el kellett esnie, sőt szerelemmé kellett átváltoznia, de a régi indok hatásai megmaradtak a mondának új alakjában is.

Ha a ballada cselekvénye azonos a régi Herwig-mondával, akkor Herwig és Lajos nem tartoznak kezdettől fogva a Kudrun-monda keretébe, mert Herwig azonos Hilugével, Lajos pedig a jarllal, míg Hildina atyja és a Kudrun atyja utóbb egy alakká folytak össze. (Hildina maga talán alkalmat adott az eposzban szereplő Hildeburgnak, a Kudrun hú társának és némileg párjának felvételére.)

Ha e feltevés alapos, az eredeti Kudrun-monda, mielőtt az a Herwig-mondával összekapcsolatot, a következő cselekvényből

állhatott ¹⁾: Hartmut elrabolja Hetel király leányát, Kudrunt. Az atya üldözőbe veszi a rablót, utóléri egy szigeten, véres csata támad és Hetel elesik Hartmut kezétől. Vele elesett népének nagy része. Kudrunnal Hartmut országában kegyetlenül bánnak, mivel nem akar a véres rabló nevévé lenni. Anyja évek múlva, miután az ifjú nemzedék felnőtt és egy hatalmas sereg útnak indítása lehetővé vált, nagy sereget küld leányának kiszabadítására. A döntő csatában Hetel fia Ortwin megboszúlja atyját, agyonüti Hetel gyilkosát és visszahozza nővérét, Kudrunt, anyjának karjaiba.

Ez a Kudrun-monda régibb vagy egyébb forrásokban nem maradt fenn. Nem is valószínű, hogy eredeti önálló monda lett volna. A Kudrun-monda alkalmasint a régi skandináv Hilde-mondából fejlődött, mint maga a német Hilde-monda is. Az eredeti Hilde-monda megmaradt Németországban is Hilde-mondának: és ez képezi az eposz cselekvényének második részét; ebben találjuk a főszereplők régi neveit is. A mellette ugyanazon forrásból kifejlett Kudrun-monda mint a Hilde leányának története kapcsolatot az eredeti mondának német alakjához. Csakis ez a felfogás teszi érthetővé, hogy az eredeti monda részletei majd a Hilde, majd a Kudrun történetében leheltek fel. Mint az eredeti mondában követi Hilde szívesen és ellentállás nélkül rablóját; mint az eredeti mondában szöktetik meg Kudrunt atyja távollétében. A rablókat mind a két mondában üldözik és utólérik, — mint az eredeti mondában is. Az eredeti mondában Hilde kiengesztelni próbálja atyját és férjét, a mi nem sikerül; az eposzban Hildének e törekvését siker koronázza, mert különben nem lehetett volna a Hilde-mondához a Kudrun-mondát kapcsolni; — de a bosszúló csata nem maradt teljesen, hanem a Kudrun történetének befejezésében tűnik fel, természetesen a keresztyén világnézet követelte módosulással. E módosulás egyszermind kielégítő és megnyugtató befejezést adott az egész cselekvénynek, míg a pogány Hjadninga-vig még a skandináv őskor felfogása szerint is csak a világ végéig elodázza a harcznak eldöntését.

A Kudrun-monda, mint említettem, régibb forrásokban mint önálló monda ki nem mutatható, azaz nem ismerünk régibb forrásokból történetet, melyben egy királyleány idegen fogságban egy

¹⁾ Wilmanns fejtegetései szerint, id. h. 224. l.

gonosz úrnő részéről lealázásokat és kegyetlenségeket szenvedni kényszerül. Mert ez a Kudrun-monda igazi magva, és kétségtelen, a források hiánya mellett is, hogy ily monda valaha Németországban, sőt talán Skandináviában is élt a nép ajkán. Ez utóbbira következtethetni az Edda egyik legszebb dalából, az úgynevezett első Gudrun-dalból,¹⁾ melyben Herborg, Hunország királynője, (9. és 10. versszak) elpanaszolja, hogy fogságba esett és rabszolgává lett, s mint ilyen minden reggel a fejedelem nejét felöltözni és cipőit felkötni kényszerült. A bős asszony mindig fenyegette és ütésekkel verte őtet. — Herborg a neve a megszőktetett leánynak az Apollonius-mondában is ²⁾, mely általában feltűnően emlékeztet a német Kudrun-mondára. Apollonius hercegnőül kéri Salomo frank király leányát, Herburgot. A király visszautasítja a kérőt, mert «csak hercegnő (jarl), nem király», — mint Hagen nem akarja leányát senkinek sem adni, ki nálánál szegényebb vagy gyengébb; mint Kudrun visszautasítja Herwiget, mivel alacsony származású (656, 3: *durch sin lichtez künne*); mint Hilde asszony kosarat ad Hartmutnak, mivel atyja Hagen király vazallusa volt (610). Apollonius megszőkteti Herburgot a király távollétében, mint Hartmut Kudrun. Esküvője előtt Herburg még egy kísérletet tesz, hogy atyját kiengesztelje, mint Snorriánál Hilde és a shetlandi balladában Hildina, sőt mint a Kudrun-époszban is Hilde (534). stb. stb. De hogy volt-e és vajjon milyen viszony a Herburg és a Kudrun története közt, erre a rendelkezésünkre álló források alapján eddigelé még valószínű feleletet sem adhatni.

Épen csak valószínű egy történeti alaknak és eseménynek befolyása a Kudrun-monda és éposz alakulására. Ez Adelheid császárné szomorú, sok tekintetben a Kudrun szenvedéseire emlékeztető sorsa. ³⁾ Adelheid, Konrad burgundi hercegnő leánya, 16-ik

¹⁾ Erre figyelmeztetett A. Edzardi, *Beiträge zur Geschichte und Erklärung der Eddalieder* (Germania XXIII, 1878, 183. l.).

²⁾ *Thidrekssaga*, 245. fej. V. ö. Fr. Neumann, *Iron und Apollonius* (Germania 27, 1882, 10. l.). — Sőt a Thidrekssaga 251. fejezetében egyszer Herborg helyett *Hilde* áll mint a királyleány neve.

³⁾ Adelheid történetének teljesen megbízható forrásai Clunybeli Odilo, *Epitaphium Adelheidae* cz. műve, a gandersheimi Hrotsuitnak költeménye, *De gestis Orldonis I. imperatoris* és Cremonai Liudprandnak, *Antapadosis*-a (Megtorlás), — tehát három kortársnak feljegyzései, kik

évében Lotharnak, az olasz királynak lett nejévé. (Leánya, Emma utóbb Lothar német királynak volt neje.) Három év múlva, 950 nov. 22. meghalt Lothar és ifjú özvegye a pártoktól feldúlt Olaszországban védelem nélkül maradt bátra. Nemsokára csapás csapás után érte a szerencsétlen nőt. Berengar, az ivreai határőrgróf, az ország első mágnása, keresztül vitte, hogy az olasz főurak őt (és fiát Adalbertet) választották meg olasz királylyá. De a szép és eszes Adelheidnek is akadt pártja, mely Berengar kegyetlenkedései folytán napról napra erősebb lett. A király azért megkövetelte Adelheidtől, hogy még özvegy évének letelte előtt fiának nejévé legyen, és midőn Adelheid e követelést megbotránkozva visszautasította, Berengar elkeseredett ellenségévé lett, és nejével Willával ¹⁾ együtt, minden kigondolható módon sértegette és bántotta a 19 éves özvegyet Paduában. Megfosztották őt ékszereitől, asszonyaitól, fejedelmi kényelmétől, végre szabadságától is (951 április 10.). De a szenvedett kínok nem törték meg erős lelkét és még erősebb akarátát. Ütlegelték, verték, hajánál fogva tépték, de Adelheid erős maradt. Utóbb Berengar egy tekintélyes vazallusának adta át a boldogtalan asszonyt, ki most egy Garda tó melléki várnak iszonyú tömlöczeben töltött négy borzasztó hónapot. Egyetlen hű cselédje és egy pap maradtak szolgálatában. Adelheid méltatlan szenvedéseinek híre elterjedt Németországban, hol általános felháborodást keltett és I. Otto császárt, ki különben is, mint Nagy Károly utódja, magának követelte az olasz koronát, gyorsabb eljárásra bírta. De mielőtt még Otto és fia Ludolf, a sváb herceg olasz földre érkeztek, Adelheid csodálatos módon kiszabadult börtönéből. Az a pap, ki a szegény asszonynak híve maradt volt, földalatti folyosót fedezett fel, melyen a három fogoly kijutott a börtönből. Sokféle veszedelmes kaland után Adelheid a reggioi püspök fegyveres embereire akadtak, kik őket elvitték Canossába, honnan Adelheid nemsokára, mint I. Otto neje, a német császári trónra jutott.

---

közül az első a császárnének bizalmas embere volt. A Kudrun-mondával behatóbban Hans Widmann, (*Zur Kudrun*, Görz, 183, p. 24.) hozta kapcsolatba Adelheid történetét. V. ö. E. Wilken (*Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1872, p. 2031.) és E. Martin (nagy Kudrun-kiad., az 1282. versszakhoz) régebbi megjegyzéseit is.

¹⁾ Olaszország gonosz asszonyai leggonoszibikának nevezi őt Liudprand.

Tagadhatatlan, hogy Adelheid és Kudrun történeteiben sok a hasonlatosság. Mind a kettőt egy öreg király és annak gonosz neje azért kínozzák, mert nem akar fiuknak nejévé lenni, mind a kettőt megfosztják fejedelmi ruhájától és ékszereitől (Kudr. 1024); hajánál fogva tépték az olasz királynőt, hajánál fogva dobta a bösz Lajos király Kudrun-t a tengerbe és hajával törüli le a port a padokról és zsámolyokról (Kudr. 1019); mind a kettőt ütik, verik és minden kigondolható módon kínozzák és lealázzák, mind a kettőnek kínjaiban egyetlen hű cseléd osztozik. Szó sem lehet arról, hogy Adelheid és Kudrun azonos alakok volnának; de valamint a magyarok X. századi német hadjáratai újra felelevenítették a húnok emlékét, ismét népszerűekké tették az Attiláról és harczeitől szóló dalokat és közvetve befolyással voltak a Nibelungének létrejöttére: hasonlóképen nem lehetetlen, hogy a kedvelt Adelheid szomorú története följújtotta a szerencsétlen Kudrun emlékét és hatással volt a szenvedéseiről szóló éneknek megalakulására. A Kudrun-monda bizonyára már megvolt a X. században, egyes dalok is élhettek már a nép ajkán, melyek történetének egyes részleteit tárgyalták; Adelheid sorsa népszerűbbé tehetette a rokon tárgyat és a mondának e fokozott népszerűsége a nagy éposz (első alakjának) megírására vezethetett.

A Kudrun-éposz tartalma tehát három monda kapcsolatán alapszik: kettő, a Hilde- és a Kudrun-monda, a régi Hilde-mythoszból fejlődtek; a harmadik, a Herwig-monda, utóbb kapcsoltatott Kudrun történetéhez. Érdekes kérdés, hogy a mondák e fejlődése hol és mikor történt? hogy az északi monda hol és mikor került Németországba? E kérdésekre, némely régibb feljegyzések és czézlások segítségével, kísérthetjük meg a feleletet.

Németországban a Kudrun-mondára vonatkozó legrégebb czézlás a XII. század első feléből való. Lamprecht pap, az Alexander-éposz szerzője, a Nagy-Sándor és Dárius közti csatákat a Wulpenwerten és Trója előtt folyt csatákkal hasonlítja össze:

man saget von dem sturm, der úf Wolfenwerde gescach,
 dá Hilten vater tót gelach
 zewisken Hagenen unde Waten;
 sô nemohter herzó niecht katen.
 iedoch ne mohte nehain sin,
 noch Herewich noch Wolfwin,

der der ie gevaht volewich
dem chunige Alexander gelich.¹⁾

Azaz: beszélnek egy nagy csatáról, mely a Wulpenwerten vívatott, hol Hilde atyja elesett Hagen és Hate közt. Ez nem hasonlítható ezen csatához. Mert soha hős, a ki valaha nagy csatákat vívott, sem Herwig sem Wolfwin, nem volt Sándornak párja.

Kétségtelen, hogy Lamprecht itt a Kudrun-mondára céloz, mit a szereplők nevei és a csata színhelye bizonyítanak. Wolfwin alkalmasint tévedésből áll Ortwin helyett és talán Hagen — ki a mondában tudvalevőleg Hilde atyja — szintén tévedésből van említve valamely más hős, pl. Horant helyett. Meglehet különben, hogy Lamprecht nem *egy* csatára céloz, hanem csak jeles hősoket sorol fel, kik egy nagy cselekvény keretében a csatatéren kitűntették magukat. Hiszen az ugyanott alább egymás mellett felemlített görög hősök — Achilles, Hektor, Ajas, Nestor — szintén nem küzdöttek semmiféle hagyomány szerint egyazon csatában. Az idézet főleg azért érdekes, mert Lamprecht a Hilde történetét összekapcsolja a wulpenwert-i csatával, mely a német eposz szerint Kudrunért vívatott, a miből szabad következtetnünk, hogy 1140 körül, midőn a német költő e sorokat írta, a Hilde- és Kudrun-monda már össze voltak fűzve egyazon német műben. Sőt az is bizonyos ez idézet alapján, hogy a XII. század első felében már a Herwig-monda is összeforrt volt a Kudrun-mondával.²⁾

Ha kérdezzük, hogy a monda hol és mily úton jött Németországba, főfontosságú az eredeti skandináv monda színhelye. Az északi hagyomány szerint Hogni országa Dánia, Hedin országa Norvégia, a csata színhelye valamely Orkney-sziget. Az eposzban Hetel Dánia királya, de már Wáleis (azaz Wales) is az ő tartomá-

¹⁾ Igy a vorauí kézirat, ed. K. Kinzel, 1321—1328. v. E helynek megfelelnek a strassburgi kéziratban az 1830—1838. versek, melyek csak egyes kifejezésekben térnek el.

²⁾ Ez idézet sokat foglalkoztatta a tudósokat. V. ö. W. Grimm, *Deutsche Heldensage*², 341. l. — Müllenhoff, *Zur Geschichte der Nibelunge Nót*, Braunschweig 1855, 12. l. — C. Hofmann, id. h. 212. l. — Martin nagy Kudrun-kiadásának bevezetése, XLII. l. — Klee, *Zur Hildesage*, 42, 49. l. — *Wilmanns*, id. h., 233. l. — Lamprecht Sándor-eposza ed. K. Kinzel, p. 459. — O. Erdmann, *Zeitschr. f. deutsch. Philologie* XVII, 223. lap.

nya; egyszersmind Horant is uralkodik Dániában; Hagen pedig Irland királya, melynek fővárosa Balján sok irlandi helynévben kimutatható. Hogy történhetett a színhelyek e módosulása? Már Wilmanns ¹⁾ úgy magyarázta ez adatokat, hogy a mondák akkor nyerték mai német alakjukat, midőn a dánok Angolországban uralkodtak, azaz a IX. század második felében. Ez átalakulás Dániában ment véghez, míg Norvégiában és Izland szigetén megtartotta a monda eredeti alakját és ősi színhelyét.

De más adatok is vezetnek a monda ez alakjának korára. Hetel országai közt említettnek Friesen is, a mai hollandi Frisland, — melynek hűbérese (231, 4 szerint) Irolt, a mi arra a történeti tényre vonatkozhatik, hogy dán fejedelmek csakugyan hűbérurai voltak Frieslandnak, ²⁾ — és Dietmers, Dietmarsen tartomány, Holsteinban. Niflant, melyet Morung, Hetel vazallusa bír, nem a Nibelungok országa, hanem Livlant, mely 1206 óta részben szintén a dánok birtokában volt. ³⁾ A többi helynevek Wate-, Frute- és Horanttal kerültek a mondába és az époszba.

A Herwig-mondának is Skandinávia a hazája. Herwig aicsony származású (656, 3), országa nem ismeretes — mert seelandi királynak csak későbbi versszakok nevezik, — talán nincs is birtoka. Herwig az eredeti mondában valószínűen, „saekonungr“, azaz egy viking seregnek feje, más szóval: tengeri rabló volt. Szerepe teljesen megegyez az ilyennek jellegével. E „Seekönig“-ből lett utóbb „kunic von Sēwen“ és még később „kunic von Sēlant“, mely utóbbit a hagyomány végre a dán szigettel azonosított.

Ellenfele az eredeti mondában Lajos király, Ludewic, skand. Hlödher, kinek a shetlandi balladában a névtelen orkney-jarl felel meg. Érdekes már most, hogy az Orkney-szigetek történetében valóban szerepel egy Lödver. ⁴⁾ Nem kevésbé érdekes, hogy e név a már említettem Herbut-mondában is előfordul. —

¹⁾ Id. h., 269. l., hol főleg azon nézetet czáfolja, hogy a Kudrun-monda eredeti hazája az északi tengernek német partvidéke.

²⁾ Waldemar király korában 1201-től egészen a Bornhöved mellett vívott csatáig, 1227.

³⁾ A livlandi rímes krónikában is kivétel nélkül *Nieflant* az ország neve. Más középkori művekben „Liflant“ és „Niflant“ váltakoznak. A tartomány mai orosz neve „Infland“.

⁴⁾ *C. Hofmann* id. h. 209. l.

A *Biterolf* (6451. v.) szerint ‚Herbort úz Tenelant‘ megszőkteni ‚Hildegot úz Ormanie‘, Ludwig leányát és Hartmut nővérét. ‚Hildegot von Normandi‘ a *Klage*-ben is fordul elő (2217. v., ed. Bartsch); — a Thidrekssaga szerint pedig, mint már említettem, Herbut Hildét rabolja el, Artusnak, Bertangaland királyának leányát. Ez adatok nyomán bajos meghatározni, hogy a Ludwig és Hartmut nevek eredetileg mely mondához tartoztak; de az valószínű, hogy a Hildegot neve a Herbut-monda köréből való.

Nem valószínű, hogy a mondáknak ezen összekapcsolása még Skandináviában történt. A fönmaradt adatok, főleg pedig az époszban előforduló helynevek inkább arra mutatnak, hogy az egyes mondák önállóan jutottak, dánok közvetítésével, Németalföldre vagy északi Németországba, a hol mindenek előtt lokalizáltattak, azaz meglévő hely- és folyam-nevekhez kapcsolattak. Ez, tekintettel Lamprecht pap idézett helyére, a X. és XI. század mesgyéjén történt. Az északi tenger partjai, a Schelde folyó vidéke volt a monda első német hazája és e vidékre utalnak, több kevesebb biztossággal, az époszban előforduló földrajzi adatok is. Főleg érdekes e tekintetben a híres csata színhelye, a Wülpenwert vagy Wülpensand, mely a németalföldi partra utal. Egy 1167-iki oklevél megnevez ‚*totam decimam de Radenborch, de Vulpa et Cadsant, tam de morlant quam de werplant*‘¹⁾ és egy brüggei oklevélben²⁾, mely 1190-ben kelt, olvassuk: ‚*Wulpingi homines de Wulpia sive de Cassand*‘, a Wulpen helynév pedig megvan egy XIV. és egy XVII. századbeli térképen.³⁾ Cassand vagy Castand (egy kis helység délnyugatra Wulpentől) emlékeztet Lajos várára, ‚Kassiáne‘, mely 1535, 2 említettik; Hetel várának neve ‚Matelâne‘ alighanem azonos Matellia, ma Meteln helységnek (a Vecht folyó mellett) nevével.

És e biztos adatok mellett néhány kevésbé bizonyító is érdemel figyelmet. A Schelde torkolatának (Wulpen és Walcheren közt) régi neve *Hedensee* vagy *Heidensee* volt, a mi valószínűen a. m. *Heedens-ee*, *Hedins-ey*, *Hithinsö* (mint Saxo nevezi a csata szin-

¹⁾ F. J. Mone, *Deutsche Heldensage*, Quedlinburg 1836, 46. l.

²⁾ Először figyelmeztetett rá Grimm Jakab, *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, II, 4. l.

³⁾ Ezeket újból kiadta W. v. Plönnies, kiadásában, a 305. l. előtt.

helyét). Herwig országa *Seiven* vagy *Sêlant* talán a Maas és Schelde közt fekvő holland Seeland, — bár eredetileg a dán félszigetet jelölte. *Tenemarke* sem jelenti a német eposzban Dániát, hanem a „limes Danicust”, amint a IX. században a dánoktól ismételve megtámadott, a Schelde torkolata körül elterülő tartományt nevezték. *Môrlant*nál is a régi Morini-re gondoltak, kikről Caesar a Schelde torkolataitól nyugatra említést tesz; — de valószínűbb, hogy e név általában csak mocsaras, ingoványos vidéket jelentett, utóbb pedig részben félreértésből, részben mivel a normannokat a középkorban, igen sokszor a saracénokkal azonosították, Szerecsenországra fordították.¹⁾

E számos földrajzi adat, ha az egyik vagy másik nem is állja ki a szigorú bírálatot, annyit mindenesetre bizonyít, hogy a németek e vidéken hallottak először Hetelről és Hildéről, és hogy a monda innen jutott, a Rajnán felfelé haladva, közép és déli Németországba. E vidéken virágzott a vándordalnokok tarka, phantastikus költészete, melyre a Kudrun-époszban még Horant a jeles dalnok, a bőkezű Frute, a komikus szörnyeteg Wate,²⁾ a csodálatos kalandok grifekkel s a mágneshegygyel és egyéb jellemző elemek vallanak. E vándordalnokok dolgozták fel legelőször a vonzó mondát dalokban, ők hozták azt Németország középső és déli tartományaiba.

Mikor jött a monda Németországba? Erre a kérdésre csak nevek és czélzások adnak feleletet.³⁾ Ki van mutatva, hogy a *Cutrun*, *Chuterun*, *Gudrun* név XII. századi bajor oklevelekben előfordúl, míg a név felnémet alakjai (*Cundrun*, *Gunderun*, *Gundarun*) már a IX. században (855-ben és 861-ben) találhatók. Hasonlókép kimutatták a *Horant* nevet tegernseei oklevelekben már a XII. szá-

¹⁾ Môrlant királya, Siegfried, ki valószínűen a Herwig-monda eredeti alakjából való, talán egy történeti alakkal folyt össze, azon Siegfried dán királylyal, ki a IX. század második felében sokat háborúskodott a frankokkal, 885- és 886-ban ostromolta Párist és 887-ben a friezek ellenében elesett. V. ö. E. Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches* II. 271. és 274. l.

²⁾ Wate (Wado), mint Müllenhoff, *Hauptfêle Zeitschrift* VI, 62. kimutatta, eredetileg, mire neve is utal, mythikus alak, még pedig tengeri óriás. Még az époszban is felismerhető (főleg 1392, 1494, 1508, 1522. stb.) ezen eredeti jellege.

³⁾ V. ö. különösen Müllenhoff, *Hauptfêle Zeitschrift* XII, 315.

zad elejéről. Ez adatokból szabad következtetnünk, hogy a monda már a XII. század eleje előtt ismeretes volt Bajorországban. Lamprecht idézett versei kétségtelenül nem a mondára, hanem egy költeményre vonatkoznak, melynek mondánk tárgya volt. Ilyen tehát, még pedig igen ismeretes költemény, már a XII. század elején megvolt — és e költemény nem alnémet nyelven volt írva, mint régebben állították, hanem felnémet munka volt, mert Lamprecht ugyan a kölni vidékről származott, de Bajorországban írta művét. Ugyancsak Bajorországban írta, még Lamprecht előtt, Konrad pap *Roland-dalát*, melyben Watére, a Kudrun-eposz egyik kimagasló alakjára történik czélzás:

7801. unt dû, helt Oigir,
 vil wol getriuwe ich dir,
 dû bist des Waten künnes
 dune weist niht übeles,
 dû hâst rehte eines lewen muot,
 der nieman nihein leit entuot,
 erne werde ergremt.

Végre Bajorországban keletkezett a *König Rother* című híres költemény, egy frank vándordalnok műve, melynek néhány vonása feltűnően emlékeztet a Kudrun-eposzra. ¹⁾

Ez adatokból következtethetni, hogy a Hildéről és Kudrunról szóló monda a XI. században Németalföldön és a Rajna vidékén nyerte kifejlett alakját és hogy e század második felében, valószínűen frank dalnokok közvetítésével, jutott déli Németországba, még pedig első sorban Bajorországba. Az éposznak már érintett vonásaiból következtethetjük, hogy a monda hosszabb ideig a vándordalnokok egyik kedvelt tárgya volt. Bizonyosan e vándordalnokok műve az éposz cselekvényének első része, Hagen király ifjúkori története, melynek a Hilde-Kudrun-mondához semmi köze és melylyel szerzője valószínűen csak a korabeli divatnak kívánt hódolni: ismeretes dolog ugyanis, hogy a középkorban valóságos

¹⁾ Klee, *Zur Hildesage*, 57. l. Főleg a hajó felszerelése (lent fegyverek, fönt kereskedelmi cikkek) és Kudrun véstjósoló nevetése (1318, 1362) majdnem szó szerint találhatók a „Rother királyban” (3066, 3882) is. És mint a Kudrun-eposzban Hetel emberei mint száműzöttek lépnek Hagen elé, úgy Rother király is azt állítja 924: *Wand mich hât in ächte getân Ein küninc der heizit Rôthere.*

divattá vált, a hős történetét a szülők és nagyszülők történetével vezetni be; — hiszen első rangú költők, mint Wolfram v. Eschenbach és Gottfried von Strassburg, is hódoltak e divatnak. Az éposz különben oly alakban maradt reánk, hogy minden egyes vonásra vonatkozólag lehetetlen még megközelítő valószínűséggel is kimutatni, vajon a régibb mondából vagy valamely régibb dalból, vajon a Kudrun-éposz szerzőjétől vagy valamely átdolgozójától származik-e.

A középkorban sokszor történik czélzás egyes alakokra vagy eseményekre, melyek a Kudrunnal kapcsolatosak ¹⁾, de bajos elhatározni, hogy e czélzások a mondára vagy az époszra vonatkoznak-e. Az époszt, mint ilyet az egész középkorban egyetlenegyszer sem említi senki. Megmaradt-e a monda a nép emlékezetében? Ez már eleve is valószínűtlen; az éposz biztosan igen korán feledésbe ment. Azért nem is helyezhetni nagy súlyt Schröer és Bartsch feljegyzéseire ²⁾, kik kimutatni törekedtek, hogy a monda még ma is él, még pedig Németország legellentétesebb vidékein, Mecklenburgban és Gottscheeben, tehát az északi tenger mellett és az Alpok lejtőjén, a nép ajkán. A Bartsch közölte népmese sok tekintetben hasonlít a Kudrun-mondához, de nagy jelentőség még sem tulajdonítható ez elbeszélésnek, mert végre is a német *éposz* befolyása alatt keletkezhetett. Érdekesebb az a három töredékes népdal (vagy egyazon népdalnak három töredékes változata?), melyeket Schröer Altlaagban, a gotscheei herczegségben feljegyzett és melyek közül főleg az első számú csakugyan feltűnően emlékeztet a Kudrun-éposz azon jelenetére, melyben a fogoly királyleány testvérével és vőlegényével találkozik (XXV. ávent). De e töredékek is, ha tényleg kapcsolatban vannak tárgyunkkal, nem a mondának fönmaradásából, hanem inkább az éposz hatásából magyarázhatók. Erre főleg két hely utal:

1220, 4 *guoten morgen guoten abent, was den minniclichen meiden tiure, —*

1225, 1 *Got läze iu iuwer bouge beiden saelic sin — és*

¹⁾ Összeállította Wilh. Grimm, *Die deutsche Heldensage* 1867², 340—342. l., kiegészítette Müllenhoff K., *Hauptföle Zeitschrift* XII, 47. 48. s 51. sz. a., 423, 424. s 427. l.

²⁾ *Germania* XII, 220 és XIV, 323. — V. ö. *Germania* XVII, 208 és 425 is.

1294, 3 *ich bin ein arniu wesche : ez mac iu wol versmähen* —

és az első számu gottscheei népdalban :

vil gute Morgen hab' ich wenig —

*Von dem Finger zieht er ein Ringlein : ,Nimm hin du schöne Meererin !'
«Ich bin nicht die schöne Meererin, ich bin ja die Windelwäscherin».*

Az ilyen feltűnően egyező vonások nem a mondára, hanem az époszra utalnak, mert a dolog természeténél fogva valószínű, hogy e finomabb vonások nem voltak meg már az élő szóahagyományban, hanem hogy azok az epikus költőtől származnak. ¹⁾

IV.

Szerencsés véletlen, hogy a Kudrun-eposz teljesen el nem veszett. I. Miksa császáré, az utolsó lovagé, az érdem, hogy a középkori költészet e gyöngye az utókorra jutott. Az ő megbízásából írta össze Ried János bozeni vámszedő 1504 és 1515 közt ²⁾ azt a nagy szírony kéziratot (*Das Heldenbuch an der Etsch*, mint Miksa császár 1502. április 15. kelt levelében nevezi), mely huszonhárom középkori költeményt tartalmaz és régi lelhelyéről ambrasi kéziratnak neveztetik. Jelenleg a bécsi udv. könyvtárban van. A Kudrun-eposz e kéziratban a *Nibelungének* és a *Biterolf* közt foglal helyet.

A másoló sajtószerelem fogta föl tisztét, mert az eredeti szöveget merészen modernizálta, nyelvét saját korának és legszűkebb hazájának nyelvére átírta; azonkívül igen sok helyen félreértette vagy egyáltalában nem értette a szöveget, melyet lemásolt; kihagyott szókat és teljes versszakokat, új kifejezésekkel helyettesítette az eredetinek azon helyeit, melyeket nem értett; minden egyes esetben biztosan föl nem ismerhető ok nélkül cserélt fel a versszakok rendjét, úgy hogy a helyes összefüggés sokszor csak a strófák egymásutánjának megváltoztatásával állítható helyre; szókat és frázisokat toldott bele a XIII. századi szövegbe, mely kétségtelenül

¹⁾ *Zeitschrift für deutsche Philologie* III, 184.

²⁾ *Germania* IX, 381. I. Ried János 1500 óta volt bozeni vámszedő. A nagy kézirat lemásolására ismételve szabadságidőt kapott a császártól, — megh. 1516. A kézirat rajzai 1517-ben készültek el. — A kézirat tartalomjegyzékét adja Hagen, *Heldenbuch*-ja I. kötetében (1855), p. XII.

még *XIII. századi*, ha nem is teljesen egykorú kéziratban feküdt előtte.¹⁾

Kétségtelen, hogy ez a régi XIII. századi kézirat sem tartalmazta a költemény eredeti alakját, azaz: azt az alakját, melyet az eposz ismeretlen szerzőjétől nyert volt.

Milyen volt az eposz eredeti alakja? és mennyiben dolgozta azt át és vajjon mily okokból vagy szempontokból egy vagy több későbbi költő? Más szóval: miben van a Kudrun-eposz története?

E kérdésekre különféle szempontokból igen eltérő feleleteket adtak az újabb kutatók. Mielőtt ez eltérő elméleteket sorra vizsgálnók, kísérsük meg az eposz korának meghatározását.

Mikor keletkezett a Kudrun-eposz?

E kérdés megoldásánál két adat szolgál alapúl: 1. A Kudrun-eposz szerzője ismerte és használta a Nibelung-eposzt, még pedig ez eposznak mai alakját, tehát csak a reánk maradt Nibelung-éposz létrejötte után írhatta művét; — és 2. Wolfram von Eschenbach utánozta *Titurel*-eposzában a *Kudrun* strófáját. Tehát a Kudrun-eposz a *Nibelungének* és a *Titurel* közt jött létre. Ha már most e két mű keletkezési ideje pontosan meg volna határozva, pontosan tudnók a *Kudrun* korát is. Csakhogy épen a *Nibelungének* és a *Titurel* korára nézve igen eltérők a vélemények.

Lachmann szerint a *Nibelungének* 1210 körül nyerte mai alakját, Wolfram pedig 1215 előtt írta *Titurel*-töredékeit; így tehát a *Kudrun*-eposz 1210 és 1215 közt, körülbelül 1212-ben keletkezett volna.²⁾ Lachmannnak e felfogását megtámadta és megczáfolta Bartsch, ki a *Nibelungének* első alakját 1190-re, a *Titurel*-strófákat pedig 1200-ra teszi, úgy hogy a Kudrun-eposz szerinte

¹⁾ A másoló ez eljárását behatóan tárgyalják Bartsch Károly azon kitűnő értekezésében, melyet *Beiträge zur Geschichte und Kritik der Kudrun* címmel a Pfeiffer-féle *Germania* X. kötetében (Wien, 1865.) közzétett (főleg 41—59. l.), — és Symons Bernát *Zur Kudrun* cz. alapvető tanulmányában a Paul-Brauneféle *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* cz. folyóiratnak IX. kötetében (Halle, 1883), 1—100. l.

²⁾ E nézetet bővebben kifejti K. Müllenhoff, *Kudrun, die echten Theile des Gedichtes mit einer kritischen Einleitung*, Kiel, 1845, 124. l. Müllenhoff szerint persze csak az eposz *eredeti* részletei származnak 1212-ből, mert szerinte a költeményt kétszer dolgozták át, először 1230, másodszer 1250 körül.

1190—1200 közt, azaz még a XII. században keletkezett volna.¹⁾ De ha tekintetbe vesszük, hogy a *Kudrun* tartalom és nyelvezet tekintetében feltűnően megegyez a XIII. század elején keletkezett *Biterolf* cz. költeménnyel, és hogy szerkezet, jellemzés és előadás szempontjából nagy haladást tüntet föl a Nibelung-eposzszal szemben: arra az eredményre jutunk, hogy a *Kudrun*-eposz a XIII. század első tizedében jött létre. A teljes költemény ez eredeti alakja utóbb bizonyára egyes toldásokkal bővült. Főleg érdekes e tekintetben az 1217-iki kereszties hadjárat egy epizódjának — Vilmos hollandi gróf és Wied György romantikus portugál kalandjának — félre ismerhetetlen befolyása, melyre már San Marte ²⁾ figyelmeztetett és melyet legújabbban Martin ³⁾ behatóbban tárgyalt.

Az eposz kétségtelenül Ausztriában jött létre. Ezt bizonyítják a költemény rímeiben — a kézirat gyarlósága mellett is — felismerhető szójárási sajátosságok, melyek mind az osztrák dialektusnak hang- és alaktani jellemző vonásait mutatják. ⁴⁾

Tehát a *Kudrun*-eposz a XIII. század első tizedében Ausztriában jött létre. A költő népdalok alapján dolgozott, melyek alnémet vándordalnokok közvetítésével Délnémetországba és Ausztriába jutottak. A hol a költő forrást említ, rendszeren a szóhagyományra hivatkozik. ⁵⁾ Egyetlen egyszer hivatkozik könyvre, azaz írott

¹⁾ *Germania*. IX, főleg 148—152. l.

²⁾ *Kudrun*, Berlin 1839, 270. l.

³⁾ Kis *Kudrun*-kiadásában, Halle, 1883, a bevezetés XX. lapján.

⁴⁾ Minthogy a „*Kudrun*” és „*Biterolf*” feltűnően hasonlítanak egymáshoz és ez utóbbiról általában azt hiszik, hogy stájer földön keletkezett, R. von Muth, *Hauptföle Zeitschrift* XXI, 182 a *Kudrun*ról is azt törekedett bebizonyítani, hogy mai alakja Stájerországban jött létre. De eltekintve egyéb pontoktól, elég lesz itt arra figyelmeztetni, hogy a „*Biterolf*” stájer származása csak feltevés, nem bebizonyított tény. Más oldalról figyelmet érdemel, hogy Stájerországban a *Fruoto* és *Herwick* nevek már 1187-ben, sőt *Heteldorf* helység már 1186-ban fordul elő; nagyon gyakori a *Herrant* név is, mely egy magyar oklevélben is található: *magister Herrandus* 1268, Fejérmél IV, 3, 437.

⁵⁾ Így IX, 1 *alsó uns ist geseit*; 166, 1. 338, 1. 1430, 1. *als uns ist geseit*; 22, 1. 38, 1. 288, 2. 1109, 2. 1500, 1. *só wir hoeren sagen*; 22, 4. 197, 4. *dá von man daz maere wol erkennen*; 541, 4. *von só grózer künste hört ich nie man gesagen*; 549, 2. *já saget man uns daz*; 617, 2. *diu rede ist alwár*; 841, 1. *für wár só weiz ich daz*; 874, 1. *als ich hân vernomen*. Hogy e hivatkozások némelyike csak a versszak kiegészítésére szolgáló

forrásra: 505, 1 *als diu buoch uns kunt tuont*, — és nem is lehetetlen, hogy a felhasznált dalok egy részét írott feljegyzésekből ismerte.

E régi dalok alakjáról, stíljéről, tartalmáról nincsen pontos tudomásunk. De igen is megmondhatjuk — mert ismerjük a XII. századi népepikus költészetet, — hogy a dalok mit *nem* tartalmazhattak, azaz: hogy a költő mit változtatott e régi népdalokon.

A költő általában a lovagi élet színébe öltöztette a régi dalokat és egészen más jellegűvé tette a népköltészet eredeti alkotásait. Ez volt a középkori lovagi költészet általános iránya. Még az antik mondákat és alakokat is felruházták a XII. és XIII. századi középkori világnak külső és belső elemeivel, — lovagi, udvari színezetet kölcsönöztek a régi német hősmonda tárgyainak és szereplőinek is. A század ízlése vitte a költőt arra is, hogy az első részt, mint a Kudrun nagyatyjának történetét, hozzácsolja a cselekvényhez. Hagen elrablása a grifek által és a ragadozókkal való szerencsés tusája sohasem volt, sem ezen sem más alakban, a hősmonda részlete; a költő talán az «Ernö herczeg» kalandjairól szóló igen népszerű hagyományokból vette e történetet, melynek a Kudrun-époszban semmi helye. De a szerző ismerte a lovagi éposz híres termékeit is; látta, hogy a legkedveltebb művekben — pl. a Wolfram „Parzival”-jában, a szülék története megelőzi a hősnak magának történetét, és ez csábíthatta arra, hogy még egy lépéssel tovább menve, a nagyszülék történetét is felvegye művébe. ¹⁾ Szintén népies hagyományokból, de nem a hősmondából (talán ez is „Ernö herczeg” történetéből) származik a mágneshegy és a *gabilün* nevű csodás állat, melylyel Hagen küzd és melynek vérért issza. A kor ízlésének hódolva, vonja bele a költő a keletet is ez északi mondába, ugyan ezen ízlés befolyása alatt helyez négyszeres lakodalmat az éposz végére.

Természetes, hogy a pogány hőskor és a keresztyén lovagkor ez összefűzése nem sikerülhetett teljesen. Innen némely ellen-

---

többé-kevésbé szükségtelen és nem is igen ügyes toldalék, nem változtat a fenti megjegyzések értékén.

¹⁾ Hagen történetéhez feltűnően hasonlít egy orosz néprege, melyet Rassmann *Germania* XXVI, 301. ismertetett.

mondások a költeményben, innen a hőskori és modern motivumok és vonások keveréke, innen a stílus és előadás különfélesége, az egyes részleteknek eltérő jellege és értéke. De mindez nem jogosít fel arra, hogy több szerzőt feltételezzünk; arról pedig épen nem lehet szó, hogy régi eredeti és későbbi újabb részleteket megkülönböztessünk. Mégis történtek ez irányban is ismételve kísérletek. Ezekről kell még szólanunk.

Eposzunkat Primisser Antal fedezte föl 1817-ben,¹⁾ Hagen volt az első, a ki a «Kudrun» kiadta (*Heldenbuch in der Ursprache*, Berlin, 1820.), illetőleg a kéziratot pontosan lenyomatta és így a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tette.

Tizenöt évvel később Ziemann Adolf tette meg az első kísérletet, hogy az époszt a XIII. századi középfelnémet nyelvre átírja (Quedlinburg 1835.), de műve teljesen értéktelen.

Hiszen Ziemann még az éposz versszakát sem ismerte föl, hanem azt hitte, hogy a *Kudrun* versszaka azonos a *Nibelungének* strófájával. Pedig a Kudrunstrófa két lényeges pontban különbözik a nibelungi versszaktól, a melyből keletkezett²⁾: 1. a versszak második verspárja nőrimre végződik, míg a nibelungstrófa mindig, kivétel nélkül, egytagú rímet tüntet föl; — és 2. a versszak utolsó (negyedik) versének második fele öt ütemből áll, míg a nibelungstrófaé csak négy ütemes.

A negyvenes években megindult a Kudrun-eposzra vonatkozóan is a kritikai kutatás és elemzés. Ettmüller Lajos volt az első, ki Kudrun-kiadásában (Zürich 1841.) eredeti és későbbi részleteket megkülönböztetni és a «Kudrun» első alakját, valamint ez alak módosulásait kideríteni törekedett. Szerinte a költemény legrégebb alakjában 13 dalból állott, melyekből egy-egy dal esett az éposz első és második, a többi tizenegy dal annak harmadik részére. E tizenhárom dalból négy átdolgozónak még ma is külön választható munkássága folytán alakult a reánk maradt éposz. E feltevés nem tárgyi indokokon, hanem alanyi vélekedésen ala-

¹⁾ Első tudósítását l. Büsching's *Wöchentliche Nachrichten* III. 174—181. l.

²⁾ Ezt tagadja Strobl József, *Über die Entstehung der Kudrunstrophe* (Zeitschrift für d. östreich. Gymnasien XXVII, 881), de érvelése épen nem meggyőző.

pült, és azért nem is talált nagy tetszésre vagy hitelre.¹⁾ Annál nagyobb hatású volt Müllenhoff Károly fellépése²⁾, ki csak az általa eredetieknek felismert versszakokat — 1705 versszakból mindössze csak 415-öt — vette fel kiadásába (Kiel 1845.) és terjedelmes bevezetésében kellő tudományos készlettel indokolni törekedett eljárását.³⁾

Müllenhoff felfogása szerint a régi eredeti költemény (mely összesen 415 versszakból állt) két főrésze oszlott, melyeknek elseje (92 versszak, hét énekben) Hilde történetét, másodikika (323 versszak, beleértve a régibb toldásokat és folytatásokat) Kudrun sorsát tárgyalta. Az eposz első részét (Hagen ifjúkori történetét) mint későbbi toldalékot teljesen mellőzte. A Kudrun története négy szakaszból állott: 1. A megszőkötés, 2. Kudrun szenvedése, 3. A viszontlátás, 4. A megváltás, — melyek ismét tizenhatszáz kisebb dalra oszlottak. Müllenhoff szerint az eposz eredeti versszakai (a kiadásába fölvetett 415 strófa) mind egy költőtől származnak, de ez a költő nem szándékozott összefüggő, egységes eposzt írni és nem is írt ilyet. Az eposz csak későbbben, összekapcsoló és a hézagokat kitöltő részletek (versszakok) hozzátoldásával, jött létre. E toldások legalább is három szerző művei; de Müllenhoff nem különböztette meg pontosan (mint pl. Ettmüller tette) az egyes interpolátoroktól származó versszakokat. Az eposz 1210—1212 körül jött volna létre.

Hogy Kudrun sorsáról dalok éltek a nép ajkán, azon kételkedni épen nem lehet; de hogy e dalok egyazon szerző művei lettek volna és hogy azonosak lettek volna a Müllenhoff által kiemelt (helyreállított) dalokkal: az egyáltalában bebizonyítva nincsen. Müllenhoff elméletének ezen részét még leghivebb tanít-

¹⁾ Alaposan megbírálta Müller Vilmos, *Götting. gelehrte Anzeigen*, 1841, 140. sz.

²⁾ Egyidejűleg jelent meg Vollmer Sándor Kudrun-kiadása (Leipzig, 1845) mely az eposz teljes szövegét tartalmazza és a régibb kiadások közül az érdemesebbek egyike. De Schott Albert terjedelmes bevezetése e kiadás-hoz (a monda eredetéről és fejlődéséről) teljesen értéktelen.

³⁾ Müllenhoff szövegét újra kiadta, némely javításokkal, K. A. Hahn, Wien, 1853, 2. kiad. 1859. — Ugyancsak Müllenhoff kiadásán alapszik A. E. Zwitzers teljesen értéktelen kiadása. Hannover, 1881.

ványai sem tették magukévá.¹⁾ De a Müllenhoff elméletének egyéb állításai és következtetései sem fogadhatók el. Müllenhoff ugyanis azon feltevésből indul ki, hogy a Kudrun-eposz azon alakban jutott reánk, melyben azt legelőször meg- és leírták, hogy t. i. az egyes versszakokon a költemény létrejötte óta lényegesebb módosítások egyáltalában nem történtek. Ez a felfogás egészen téves. Kétségtelen ugyanis, hogy a Kudrun-eposz eredeti szövegének számos versszakát, még a XIII. század legelején, kettős czélből dolgozták át: először akadt átdolgozó, ki a Kudrun-strófát lehetőleg nibelung-strófává átalakítani törekedett és 99 versszakot tényleg át is alakított nibelungi versszakká, illetőleg Nibelungstrófákat ma már pontosan ki nem mutatható számmal vitt be az eredeti eposzba; — másodszer akadt átdolgozó, ki, a kor ízlése értelmében, a verspárok első felében (a sormetszetben) is keresztül akarta vinni a rímet és mindössze 401 esetben keresztül is vitte.²⁾ A Nibelung-strófák és belső rímek függetlenek egymástól; amazok legnagyobbbrészt későbbi toldások, ezek régi versszakok módosításai; a Nibelungstrófák már benn voltak az éposz szövegében, midőn egy ifjabb átdolgozó a belső rímet keresztül vinni törekedett. Minthogy a Kudrun-eposz csak egyetlen egy, még pedig igen késő kéziratban maradt reánk, legkisebb alapunk vagy eszközünk sincsen, mely az eredeti és a későbbi alak megkülönböztetésénél kalauzunkúl szolgálhatna. Mert a Nibelungstrófák vagy a belső rímmel ellátott versszakok nem mind későbbi toldások, — hisz ebben az esetben az eredetinek felismerése igen egyszerű és könnyű volna, — hanem igen sok esetben, mit a tartalom összefüggése kétségtelenné tesz, régi eredeti versszakok átdolgozásai, módosításai. És épen ez átdolgozások vagy módosítások pontos felismerésére, azaz: a régi eredeti versszakok visszaállítására, rekonstrukciójára nincsen semmiféle tárgyilagos tudományos eszközünk, úgy hogy mind azok a kísérletek, és első sorban a Müllenhoffé, bár-

¹⁾ V. ö. Martin nagy Kudrun-kiadását, p. XXVII, és Scherer, *Geschichte der deutschen Literatur*, 134. l.

²⁾ Az első verspárban 217, a másodikban 117, mind a kettőben 67 esetben. — Csak melleleg figyelmeztetek arra, hogy a belső rím tetemesen átalakítja és egészen más jelleművé teszi a Kudrunstrófát, mert a négy-soros versszakot voltaképen nyolcsorosra változtatja át.

milyen szellemesek is, melyek első sorban a régi eredeti versszakok és a későbbi toldások megkülönböztetését czélozzák, csak alanyi természetű ötletek, melyek tudományos jelentőségre és tudományos hitelre nem tarthatnak igényt.

Müllenhoff nézetének tarthatatlanságát kimutatta Bartsch Károly (*Germania* X, 1865.), ki ugyan szintén azt vallja, hogy az eredeti éposz átdolgozást szenvedett, de ez átdolgozás nem állhatott semmi esetre abban, hogy egy vagy több interpolátor új részleteket toldott az eredeti szövegbe, hanem első sorban és főképen a belső rím keresztülvitelére szorítkozott. Az éposz első forrásai népdalok a XII. század végéről, — de arról, kellő anyag hiányából, nem szólhatni, hogy e népdalok milyen viszonyban álltak egyoldalról az eredeti mondához, másoldalról azon nagy tehetségű műköltőhöz, ki ama nemzeti dalok felhasználásával a Kudrun-eposzt megírta.

Müllenhoff felfogását, bár némi eltérésekkel, magáévá tette Plönnies Vilmos (Leipzig 1853), ki a szöveget sok tekintetben igen sikerült újnemet fordításával együtt adta ki. Plönnies eltérései legjobban bizonyítják, hogy Müllenhoff elmélete és következtetései mily ingatag alapon (t. i. a kutatónak egyéni meggyőződésén és hitén) nyugszanak.

Más felfogás alapján lényegesen elütő eredményekre jutott Wilmanns Vilmos *Die Entwicklung der Kudrundichtung* (Halle 1873.) cz. érdekes és főleg a monda keletkezését és fejlődését tárgyaló fejezetekben értékes könyvében.¹⁾ Kevesebb elfogadható eredményt tartalmaznak a könyv azon részei, melyek az éposz eredetét tárgyalják. Wilmanns belátja ugyan — a Kudrun-époszra vonatkozólag — a Müllenhoff-féle, sőt minden daltheoria alapatlanságát, indokolatlanságát, — de saját feltevése nem kevésbbé alanyi. Szerinte az eposz két költeménynek összefűzéséből keletkezett; e költemények, melyek a Kudrun-strófában voltak írva, már átdolgoztattak mások által, mielőtt valaki e két dalt a teljes Kudrun-époszszá összekapcsolta. Az eposz szerkesztője maga is átdolgozta és módosította a már mások által átdolgozott és módosított két költeményt: tőle származnak a Nibelungstrófák, a belső

¹⁾ Wilmanns elméletét népszerűsítette E. Koliseh, *Die Kudrun-Dichtung nach Wilmanns Kritik*, Stettin 1879. programm.

rímmel ellátott versszakok, sőt kifogástalan Kudrunstrófák is! Nem valószínűtlen, hogy azon a két költeményen kívül, melyeket az eposz szerkesztője feldolgozott, volt még egy harmadik rövidebb Kudrun-mű is, mely az eposzban egységes cselekvénynyé összeforrt három eredeti mondát (a Hilde-, Herwig- és Kudrunmondát) először foglalta össze egységes történetté.

Wilmanns elmélete tehát azon alapszik, hogy a mai Kudrun-eposz hármasságán átment keresztül: 1. volt két önálló költemény, melyek egymástól függetlenül átdolgoztattak és módosítottak; 2. e két költemény összefűzése egy egységes eposzszá; 3. az eposz szerzőjének átdolgozásai és toldásai. (Esetleg még 4. egy rövidebb régi Kudrun-mű.) Kérdés: mily eszközök állnak rendelkezésünkre, hogy e feltételezett régibb, újabb és legújabb versszakokat meghatározhassuk? Tehát ugyanaz a kérdés, mely Müllenhoff elméletével szemben felmerült. A felelet mind a két esetben ugyanaz: ily tudományos eszközök *nem* állnak rendelkezésünkre, Wilmanns elmélete tehát épen oly alanyi, önkényes, csak szerzőjére nézve meggyőző, mint a Müllenhoffé, csak hogy Wilmanns egészen határozottan kijelenti: «Az eredeti költeménynek helyreállítására még gondolni sem lehet».

A tudomány mai színvonalán a Kudrun-eposz keletkezésére vonatkozólag — nem tekintve itt a másolótól származó hibákat és rontásokat — a következő pontokat tekinthetjük elfogadhatóknak, illetőleg bebizonyítottaknak:

1. Kétségtelen, hogy a Kudrun-eposz eredeti alakja lényeges átdolgozásokat szenvedett. Ez átdolgozások első sorban az eposz alakjára vonatkoztak, de természetesen nem hagyhatták érintetlenül a nagy mű tartalmát sem. Az alaki átdolgozás abban állt, hogy az eposz utolsó szerzője a Kudrunstrófát lehetőleg nibelungi versszakká átalakítani és a sormetszetben a belső rímet keresztülvinni törekedett.

2. Az eposz cselekvényének számos hézaga és ellentmondása valószínűleg az alaki átdolgozás előtti korból származik.¹⁾ Egy régi

¹⁾ Különösen feltűnő Siegfried szereplése, ki Kudrun kezét siker nélkül kéri, de azért a szeretett nő családjának és férjének mindig kész, lelkes és hű szövetségese; — és még inkább Hartmut tartózkodása Hel udvarában, hol Kudrun rokonszenvét megnyeri, — a mi az egész költemény alaptervével homlokegyenest ellenkezik.

költemény nyomai felismerhetők ugyan, de pontos meghatározása legyőzhetetlen akadályokba ütközik, mert majdnem lehetetlenség minden egyes összefüggéstelenségre vagy ellentmondásra vonatkozólag pontosan eldönteni, hogy melyek származnak a különböző mondáknak egy egységes mondává való összefűzéséből és melyek a költőnek és illetőleg átdolgozónak önkényes munkásságából.¹⁾

3. Az eredeti költemény helyreállítására a mondottak alapján és tekintettel a kritikai elemzéshez nélkülözhetetlen eszközök teljes hiányára egyáltalában még gondolni sem lehet.

4. Ugyanezen okokból nem szólhatni sem az eredeti éposz költőjének, sem a reánk maradt Kudrun utolsó átdolgozójának személyéről.

Feltűnő, sőt teljesen megfejthetetlen, hogy e kiváló szépségekben gazdag költemény miért nem lett népszerűvé. Az egész nagy középkori irodalomban egyetlen egy esetet tudunk, melyben a Kudrun-eposzra célzás történik: ez a wartburgi dalkonverseny-ről szóló XIII. századi költemény, melynek 88. versszaka²⁾ azt a jelenetet érinti, melyben Horant Hilde előtt énekel. Miután a költő a tartománygróf nejéről szólt, kinek jelenlétében a dalkok énekeltek, mondja:

nun siht man den von Eschenbach
als man Horanden vor der künegin Hilten sach.

A többi célzások, említések stb., melyek a XII. század óta elég gyakoriak, mind csak a *mondára* vonatkozhatnak, mely igen ismeretes volt.

Említettem, hogy az éposz százados lappangás után csak a jelen század második évtizedében lett újra ismertté. Ez idő óta — mint az említett kiadások és fejtegetések bizonyítják — sokat foglalkoztak mind a monda eredetével és alakulásával, mind az éposz történetével. Szintén igen nagy a fordítások, magyarázatos kiadások és az egyes helyekre vonatkozó kritikai tanulmányok száma. A Kudrun-eposzt újabban kiadták Bartsch Károly, Leipzig

¹⁾ E forrásból származnak a ruhák, épületek, fegyverek, ünnepek és egyéb külsőségeknek igen terjedelmes leírásai, melyek az éposznak csak egyes részeiben feltűnnek.

²⁾ *Der Wartburgkrieg* ed. K. Simrock, Stuttgart, 1858, 117. l.

1865, 4. kiad. 1880; — Martin Ernő, Halle 1872; — Symons B., Halle 1883; — Martin Ernő, Halle 1882. (kis kiadás); — Bartsch Károly, Stuttgart 1885, mindnyájan bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel.

A német fordítások közül a legelső G. G. Gervinus kísérlete, ki a Kudrun-eposzt hexameterekben próbálta feldolgozni, de átdolgozásának csak mutatvány-énekét tette közzé (Leipzig 1836); a második a San Marteé (Schulz Alberté), ki az egész eposzt egyes románczokra bontotta föl és különböző versszakokban dolgozta át (Berlin 1839). Csak ezután léptek föl az igazi fordítók: Keller Adelbert (Stuttgart 1840), Simrock Károly (Stuttgart 1843, 10. kiad. 1877), Koch Frigyes (Leipzig 1847, a Müllenhoff szövege), Plönnies Vilmos (Leipzig 1853), Niendorf M. A. (Berlin 1855, 3. kiad., 1867), Bacmeister Adolf (Reutlingen 1860, 2. kiad. Stuttgart 1875), Junghaus H. A. (Leipzig 1873), Klee Gotth. Lajos (Leipzig 1878), Weitbrecht Rikárd (Stuttgart 1884, váltakozó versszakokban).

Kudrun történetét színművé dolgozták föl: Strauss Viktor 1851, Rutenberg O. 1862 és Wesendonck Máttyás 1868.

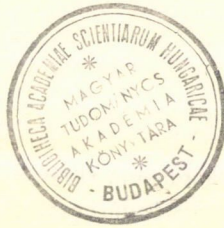
Az ifjúság és a nép számára sokszor mesélték el az eposz cselekvényét, mely jelenleg máris a legismertebb és legelterjedtebb költői alkotások egyike.

Az eposz költői értékét nem igen hangsúlyozták eddig az irodalomtörténetek vagy kiadások. Önálló dolgozat, mely az eposz æsthetikai fejtegetését inkább igéri, mint valóban adja, Rückert Henrik felolvasása Kudrunról, mely csak szerzőjének halála után jelent meg nyomtatásban.¹⁾ Legszebben és legnagyobb elismeréssel méltatta eposzunkat Scherer Vilmos;²⁾ de ez annyiban némileg túlbecsüli a költeményt, hogy (nagyjában Müllenhoff elméletét követve) csak a költemény legsikerültebb részeit tekinti eredetieknek és csupán ezekből alkotja meg az eposzt. Csak így lehetett

¹⁾ *Heinr. Rückert's Kleinere Schriften*, Weimar 1877, I. 180—211. — Szintén csekély értékű: Leonh. Schmidt, *Das Gudrunlied, ästhetische Untersuchung nebst einer Probe freier Umdichtung*. Bromberg, 1873. (gymnas. programm.)

²⁾ *Gesch. d. deutsch. Literatur*, 132—142. 1.

neki, és még így sem, a Kudrun-eposzt a Nibelungok vesztéről szóló hatalmas ének fölé helyeznie; csak így juthatott arra az ítéletre, hogy a német középkor legnagyobb három költője: a Kudrun szerzője, Wolfram von Eschenbach és Walther von der Vogelweide. De túlzásaiban is sok az igaz: a Kudrun-eposz szerkezet, jellemzés és epikai stíl által kitűnő munka, melynek költői értéke a behatóbb tárgyalást megérdemli.

hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1874 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériák 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókőről. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd *Krizsa János* l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandusk szertartások könyve. *Bálint Gábortól* 10. kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* r. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd *Jakab István* l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd *Mátray Gábor* l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. Eranos. *Tel'fy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovits György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása. *Budenz József* r. tagtól 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltsegi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Tel'fy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek úk és úk személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd *Székács József* t. tag fölött, *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török tatár nép primitív culturájában az égi testek, *Vámbéry Armin* r. tagtól 10 kr. — X. *Bátori László* és a *Jordánszky-codex* bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. *Corvin-codex*ek. *Dr. Abel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd *Pázmány* i Horvát *Endre* 1839-ben ellunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, *Pázmádon* rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. *Ukkonpohár*. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Abel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Újperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. *Beregszászi Nagy Pál* élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd *Schiefner Antal* k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A *Boro-Budur Jáva* szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nem-

zetisége. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 30 kr. — A Kún-vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F. l.* tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentésben alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szómi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaiival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Pets Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romantícismus. (Székfoglaló.) *Binóczy József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télyfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télyfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegli Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majluth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól*. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól*. 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanul a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. Irta *Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télyfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kalmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.

Irta: PONORI TEWREWK EMIL.

Tartalma: I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ara 50 kr.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS ÓTA DIVATBA JÖTT IDEGEN ÉS HIBÁS SZÓLÁSOK BIRÁLATA,
tekintettel az újítás helyes módjára.

Irta: IMRE SÁNDOR, a M. T. Akadémia tagja.

Tartalom: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófűzés. — V. Stíl.

Ara 1 frt.